

DISKURZ O DRUGI »VÉLIKI VOJNI« V POVOJNI LITERATURI – MEDPREDMETNA POVEZAVA SLOVENŠČINE IN ZGODOVINE PO MODELU TILKA

VESNA MIKOLIČ,^{1,2} DIANA KOŠIR¹

¹ Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Koper, Slovenija
vesna.mikolic@zrs-kp.si, diana.kosir@zrs-kp.si

² Univerza v Trstu, Trst, Italija
vmikolic@units.it

V prispevku predstavljamo možnosti za obravnavo zgodovinskega obdobja s pomočjo leposlovja, pri čemer je za izhodišče za vsebinsko in jezikovno analizo ob enciklopedičnih podatkih vzeto literarno besedilo. Pri tem gre za implementacijo didaktičnega modela TILKA (Mikolič, 2016a), ki predlaga sočasno poučevanje jezika in književnosti pri J1 in J2, združuje elemente medkulturne vzgoje in vzgoje za nenasilno komunikacijo, v povezavi s široko zastavljenimi cilji pa spodbuja tudi medpredmetno povezovanje. Model temelji na teoretskih spoznanjih komunikacijskega in konstruktivističnega pristopa, teoriji ključnih besed (kulture) in konceptih transakcijske analize. Izhodišče za obravnavo je avtentično (umetnostno ali neumetnostno) besedilo, ki ponuja možnosti za razpravo o družbeno relevantnih temah na nacionalni in mednarodni ravni ter skozi medkulturno perspektivo. Predstavili bomo medpredmetno obravnavo obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem skozi štiri vojne romane iz osrednjeslovenskega, štajerskega in zamejskega prostora: To noč sem jo videl (2010) Draga Jančarja, Popoldne zaplešejo škornji (2011) Zdenka Kodriča, Nekropola (1967, 2012) Borisa Pahorja in Angel pozabe (2011, 2014) Maje Haderlap. Zanimali nas bodo predvsem zgodovinska razsežnost literature, pomen literarne vrste za funkcijo besedila, odražanje zeitgeistu skozi izraze upora in idejna plast besedila.

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.ff.1.2024.9](https://doi.org/10.18690/um.ff.1.2024.9)

ISBN
978-961-286-823-9

Ključne besede:

druga svetovna vojna,
sodobni slovenski vojni
roman,
medpredmetno
povezovanje,
slovenščina,
zgodovina,
učni model TILKA

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.ff.1.2024.9](https://doi.org/10.18690/um.ff.1.2024.9)

ISBN
978-961-286-823-9

Keywords:
World War II,
contemporary Slovenian
war novel,
cross-curricular integration,
Slovene,
history,
TILKA learning model

DISCOURSE ON THE SECOND “GREAT WAR” IN POST-WAR LITERATURE – CROSS-CURRICULAR INTEGRATION OF SLOVENE AND HISTORY ACCORDING TO THE TILKA MODEL

VESNA MIKOLIČ,^{1,2} DIANA KOŠIR¹

¹ Science and Research Centre Koper, Koper, Slovenia
vesna.mikolic@zrs-kp.si, diana.kosir@zrs-kp.si

² University of Trieste, Trieste, Italija
vmikolic@units.it

The paper explores the potential of using fiction to study a historical period, using encyclopaedic data and also a literary text as a starting point for content and linguistic analysis. The implemented didactic model TILKA (Mikolič, 2016a) proposes the simultaneous teaching of language and literature (J1 and J2), combines elements of intercultural education and education for non-violent communication and promotes interdisciplinary work. The model is theoretically based on the communication and constructivist approach, the theory of keywords (culture) and the concepts of transactional analysis. Authentic (artistic and non-artistic) texts offer the opportunity to discuss socially relevant topics on an (inter)national level and through an intercultural perspective. We present an outline for addressing the WWII period in Slovenia on the basis of four war novels from central Slovenia, the Štajerska region and abroad: *To noč sem jo videl* (2010) by Drago Jančar, *Opoldne zaplešejo škornji* (2011) by Zdenko Kodrič, *Nekropola* (1967, 2012) by Boris Pahor and *Angel pozabe* (2011, 2014) by Maja Haderlap. We are interested in the historical dimension of literature, the significance of the literary genre for the function of the text, the reflection of the zeitgeist through the expression of resistance and the ideological level of the text.

1 Uvod

Jean Fritz, ameriška avtorica otroške in mladinske literature, tudi zgodovinske, ugotavlja, da se velik del zgodovine (na)učimo iz učbenikov, torej skozi oddaljen pogled nekoga »od zunaj«, *outsajderja*, ki se ozira v preteklost. Prav to pa vidi problematično, saj naj bi mladi težko osmislili zgodovino, če jim ne pomagamo vstopiti vanjo, »se docela potopiti« in z notranje perspektive spoznati stališča posameznih deležnikov (v Roser in Keehn, 2002, str. 419). Tak pogled »od znotraj« ponuja literatura skozi literarne osebe in njihove intimne usode, sploh tista, ki se napaja iz historičnega gradiva. Razlika med občo zgodovino in fikcijo bi lahko bila v tem, da prva izpostavlja predvsem velika dejanja, drugo pa zanima usoda malega človeka – tako fikcija kot (avto)biografija ponujata zelo oseben, tudi »neherojski« pogled na dogajanje skozi oči posameznika. Namen področne povezave zgodovine in slovenščine (jezika in književnosti) je dijakom ponuditi na horizontalno-vertikalni ravni dovolj širok in hkrati poglobljen vpogled v slovensko nacionalno polpreteklost med in po drugi svetovni vojni, dogajanje problematizirati v luči aktualnih družbenih razmer in jim skozi izbrane didaktične metode in pristope pomagati »potopiti se« v zgodovinsko snov in jo osmisliti.

2 Metodologija

V prispevku bomo skušali odgovoriti na vprašanje, *čemu* je koristno povezati teme in učne cilje pouka zgodovine in slovenskega jezika in književnosti ter *kako* to medpredmetno povezavo izvedemo.

Najprej si bomo pogledali, kakšne smernice za medpredmetno povezavo izbrane teme ponujata učna načrta za gimnazijski pouk slovenščine (UN SLO, 2008) in zgodovine (UN ZGO, 2008), ter povzeli nekatera spoznanja in izkušnje domačih ter tujih raziskovalcev in pedagogov o smiselnosti in zadržkih do tovrstne medpredmetne povezave. Nato bomo predstavili didaktični model TILKA (Mikolič, 2016a), ki združuje spoznanja različnih sodobnih pristopov k pouku jezika in književnosti in nam bo služil kot metodološka podlaga pri zasnovi učne enote.

V nadaljevanju bomo predstavili idejno zasnovo za obravnavo obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem skozi štiri izbrane vojne romane iz osrednjeslovenskega, štajerskega in zamejskega prostora: *To noč sem jo videl* (2010)

Draga Jančarja, *Opoldne zaplešejo škornji* (2011) Zdenka Kodriča, *Nekropola* (1967, 2012) Borisa Pahorja in *Angel pozube* (2011, 2014) Maje Haderlap. Izbrana romaneskna proza iz različnih bližin oz. razdalj vstopa v svet vojne in čas po njej; najsi bo skozi usode tretje osebe ali skozi intimno, avtobiografsko izkušnjo in refleksijo vojne, je to priložnost za opazovanje različnih pripovednih postopkov in njihovega učinka na bralca in hkrati na pisca, saj sta tako pisanje kot branje lahko terapevtski metodi za pomiritev z duhovi preteklosti. Hkrati pa ob poznavanju zgodovinskih okoliščin literatura odpira razmislek o tem, kako tanka je lahko meja med fikcijo in resničnostjo, ter o tem, ali je zgodovinska proza lahko objektivno delo in ali to sploh želi biti.

3 Čemu medpredmetna povezava slovenščine in zgodovine

3.1 Obdobje druge svetovne vojne v učnih načrtih za gimnazije

Medpredmetno povezovanje zgodovine in književnosti (ter jezika) je smiselno že z vidika spoznanj o delovanju možganov in pomnjenju, saj se s prepletanjem logičnih in ustvarjalnih miselnih operacij simultano aktivirata obe možganski hemisferi (Gros Novak, 2009, str. 55), kar lahko s poukom, osredinjenim na dijaka in njegovo aktivno vlogo v učnem procesu, poveča trajnost pridobljenega znanja. Pri načrtovanju medpredmetne povezave, ki po multidisciplinarnem modelu medpredmetnega povezovanja združuje učne teme glede na povezanost učnih vsebin (Gros Novak, 2009, str. 57), je najprej treba določiti cilje izvedbene dejavnosti, ki združujejo učne cilje obeh področij. Poleg podpore šole, timskega dela in usklajenosti učnih načrtov je poglobitveni pogoj za uspešno izvedbo tako zasnovane dejavnosti učiteljevo osebno prepričanje o smiselnosti tovrstne oblike pouka (Klinar, 2017, str. 34). Kako pa se tema druge svetovne vojne na Slovenskem pojavlja v učnih načrtih za gimnazije pri obeh predmetih in katera so kurikularna presečišča za skupne izvedbene možnosti?

V tem podglavju bomo primerjali splošne in učne cilje v gimnazijskih učnih načrtih za predmeta slovenščina (književnost) in zgodovina, ki so relevantni za medpredmetno povezavo pri obravnavi obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem.

3.1.1 Splošni in učni cilji v UN SLO (2008)

Med splošne cilje in kompetence pri obravnavi literarnih del sodi umestitev besedila v prostor in čas, poznavanje avtorja in temeljnih kulturnozgodovinskih okoliščin. Ob poznavanju je predvideno, da so dijaki zmožni vrednotiti pomen književnih obdobij, smeri in poetik ter del za kulturni razvoj, in da jih zmorejo aktualizirati z vidika osebne in družbene izkušnje. V UN SLO (2008) so medpredmetne povezave književnega pouka z drugimi predmeti, sploh družboslovno-humanističnimi, le v grobem nakazane, jasneje pa predmetno niso opredeljene; medpredmetna povezava z zgodovino je opredeljena posredno kot oznaka posameznega obdobja, pri čemer se posebej obravnava družbenopolitične okoliščine. Vendar, kot ugotavlja Klinar (2017, str. 46), si teme v gimnazijskih učnih načrtih pri predmetih zgodovine in slovenščine ne sledijo vzporedno in se zgodovinska obdobja ne obravnavajo usklajeno po letnikih – dobro priložnost za medpredmetno povezavo zato avtorica vidi v projektnih tednih, v katerih je pouk zasnovan problemsko in učiteljem ponuja večjo svobodo tako z vidika vključenih vsebin kot uporabljenih metod. Gotovo bi bila ena od možnosti za premostitev drugačnega sosledja vsebin, ki si sicer pri obeh predmetih sledijo kronološko po obdobjih, a ne z enakim tempom po letnikih, problemsko orientiran pouk, zastavljen tako že v učnih načrtih in učbenikih.

Vojni roman kot žanr se obravnava v vsebinskem sklopu »Slovensko pripovedništvo v drugi polovici 20. stoletja«. V našo obravnavo smo zajeli tudi poznejše, sodobne romane, ki se snovno napajajo iz obdobja druge svetovne vojne, hkrati pa omogočajo spoznavanje temeljnih literarnointerpretativnih prvin, kot so: »druga svetovna vojna, socialna in moralna kritika, bivanjska in etična problematika, avtobiografskost, notranje doživljanje, folklorno izročilo, zgodovina in usoda, erotika; družbeni, vojni, zgodovinski, modernistični, postmodernistični, erotični, zgodovinski in avtobiografski roman; modernistični pripovedni postopki, verizem, pripovedovalec, slog« (UN SLO, 2008, str. 32).

3.1.2 Učni cilji v UN ZGO (2008)

Druga svetovna vojna se pri pouku zgodovine obravnava v okviru dveh razširjenih tem: »Sodelovanje in konflikti v 20. stoletju« v svetovnem kontekstu in »Razvoj slovenskega naroda v 20. stoletju« s poudarkom na slovenskem prostoru. Pri ožji temi »Položaj slovenskega naroda med drugo svetovno vojno« je cilj analizirati

položaj slovenskega naroda in poznati položaj zamejcev, izseljencev idr., posebej zanimivi za našo temo pa so tudi cilji, pri katerih dijaki razvijajo »spretnost zbiranja in izbiranja informacij iz različnih medijev, kritično presodijo njihovo uporabno vrednost; oblikujejo svoje sklepe, mnenja, stališča, interpretacije; analizirajo večperspektivne zgodovinske vire in ob njih razvijajo sposobnost samostojnega izbiranja in odločanja (poudarek avtoric)« (UN ZGO, 2008, str. 30). V tem sklopu je predlagana tudi medpredmetna povezava glede na kroskurikularno sorodnost teme s slovenščino in slovenskim pripovedništvom po 2. svetovni vojni.

Torej, odgovor na vprašanje, *čemu* ta medpredmetna povezava, lahko najdemo v kurikularnem presečišču obeh UN, ki ga predstavljajo teme: slovensko narodno vprašanje in položaj Slovencev v zamejstvu, družbeno- in kulturnozgodovinske okoliščine, literarno delo kot eden od večperspektivnih zgodovinskih virov, spodbujanje vrednotenja, kritičnega mišljenja in kritične presoje o zgodovinski teži podatkov, ki jih bralcu različni viri, tudi literatura, posredujejo. Sedaj pa si bomo pogledali, kaj o tovrstni povezavi najdemo v pedagoški praksi.

3.2 Razmerje med zgodovinopisjem in literarno fikcijo

Vprašanje o koristnosti obravnave literature pri pouku zgodovine so si zastavili številni raziskovalci in strokovnjaki znotraj pedagoške vede (Herz, 1981; Roser in Keehn, 2002; Groce in Groce, 2005; Turk, Klein in Dickstein, 2007; Baer, 2012; Rodwell, 2013; Hinton, Suh, Colón-Brown in O'Hearn, 2014 idr.) v svojih razpravah in empiričnih raziskavah (študijska skupina, študija primera, raziskava in opazovanje z udeležbo v razredu idr.) in vsem je skupna ugotovitev, da zgodovinska fikcija *lahko* koristno dopolni šolske učbenike pri pouku zgodovine. Njihove ugotovitve povzemamo v naslednjih alinejah:

- romani za razliko od učbenikov vključujejo zanimive detajle zgodovinskih dogodkov ali oseb, ki dijake pritegnejo;
- romani ponudijo človeško plat (individualne, neherojske usode povprečnih ljudi, njihovi motivi za dejanja, posledice idr.), ki v učbenikih manjka;
- informacijsko zgoščen učbeniški slog (letnice, imena, kraji) je težje berljiv, romani ponujajo slogovno in strukturno bogatejši, figurativni jezik, ki je vseeno lažje razumljiv (in zapomnljiv) od golih podatkov;

- zgodovinske podrobnosti (kultura, verovanje, družbeni odnosi, način oblačenja, vrste hrane, izgled mest, načini prevoza, porazdelitev bogastva, družbeni razredi in zakoni idr.) si skozi pripoved dijaki spontano zapomnijo;
- z obravnavo zgodovinske fikcije dijaki hkrati razvijajo bralno zmožnost in veščine kritičnega mišljenja;
- literatura je učinkovito orodje za integracijo »glasov iz preteklosti«, ki so v zgodovinskih študijah pogosto spregledani (otroci, manjšine, ženske in reveži);
- roman lahko vzbudi empatijo pri dijakih do posameznika/skupine in je zato »varno« izhodišče za obravnavo občutljivih in kontroverznih tem, ki imajo pogosto v medijih negativne poudarke (npr. migrantska problematika);
- roman bralca izzove na intelektualni in emocionalni ravni, s primerjavo zgodovinskega in aktualnega obdobja in družbe pa vpliva na njegovo zavest in vzpostavlja odnos do pomena zgodovine za sedanjí čas;
- fiktivna pripoved dijakke lahko spodbudi k poglobljenemu raziskovanju zgodovinske dobe, ob čemer postanejo sposobni razločevati med dejstvi in fikcijo.

Pomislek se lahko pojavi pri izbiri ustreznega literarnega besedila, saj pisci fikcijskih žanrov, kamor spada zgodovinski roman, čutijo različno odgovornost in zavezanost do dokumentarno izpričane resnice; lahko se zgodi, da zavoljo poteka zgodbe navajajo tudi netočne, nepopolne in zavajajoče podatke ter prirejajo zgodovinska dejstva. Vključitev zgodovinskega romana v pouk zgodovine je zato tudi priložnost, da dijaki s pomočjo različnih virov informacij (enciklopedij, leksikonov, terminoloških slovarjev, strokovne literature, arhivskih dokumentov, starih časopisov, spomenikov, starih pisem, dnevnikov idr.) raziščejo zgodovino in kritično presodijo zgodovinsko težo (točnost) podatkov v besedilu (Rodwell, 2013, str. 154), se ob tem poglobijo v genezo romana (kako se je avtor lotil pisanja, katere zgodovinske vire je preučil, če jih je itd.) in spoznajo proces nastajanja literarnega dela v okviru historičnega žanra. V nekaterih sodobnih zgodovinskih romanih se srečamo tudi s kombinacijo pravih in izmišljenih zgodovinskih virov, kjer se (namerno) zabrisuje meja med njimi, gradivo pa kot tako vabi k razpravi o tem, kaj pomeni verodostojnost romanesknega žanra; koliko je ta odvisna od zvestobe

zunanjí resničnosti, koliko pa je roman verodostojen glede na svojo notranjo koherenco.¹

3.3 Medpredmetna povezava slovenščine in zgodovine

Kljub temu da obravnava zgodovinske fikcije pri pouku torej ni enostavna in jo je treba zastaviti problemsko, je na osnovi zgoraj povedanega jasno tudi, da ravno medpredmetno sodelovanje med učiteljem slovenščine in zgodovine olajša izbiro ustreznih besedil in ustrezno, večplastno obravnavo.

V nadaljevanju si pogledimo primer dobre prakse integracije zgodovinske fikcije v obravnavo zgodovinskega obdobja. Roser in Keehn (2002) sta na dveh šolah z učitelji in učenci izpeljali 6-tedensko raziskavo z metodo učenja s poizvedovanjem (angl. *inquiry-based learning*), ki je izhajalo iz literarnih besedil, spremljale pa so ga različne metode in oblike dela (delo po skupinah in igra vlog, dolgo branje, glasno in individualno tiho branje, razprava, pisanje dnevnika, iskanje ključnih besed, raziskovanje multimodalnih virov, akcijska raziskava, ekskurzija). V prvi fazi so učitelji s tehniko dolgega branja biografije vpeljali učence v temo teksaške revolucije skozi oči narodnega heroja; v drugi so učenci po skupinah brali tri zgodovinske romane, katerih protagonisti so bili mladi Teksašani, da bi skozi oči nekoga podobnih let učenci lažje vstopili v zgodovinski čas in ga razumeli; v tretji fazi so nato v razredu po skupinah razreševali dileme s pomočjo različnih informativnih besedil in virov. Izkazalo se je, da je izbira romanov s protagonisti, ki so bili učencem po starosti blizu, povzročila njihovo identifikacijo z likom, do katerega so bili manj kritični, kot v primeru biografije. Cilj medpredmetne povezave jezika in družboslovja je bil ob učenju regionalno relevantne zgodovinske teme ponuditi kakovostno jezikovno in bralno izkušnjo z veliko priložnostmi za pisanje, razmišljanje in govorjenje, v procesu pa so imeli učenci, predvsem preko poglobljenih diskusij in samostojnega poizvedovanja, aktivno vlogo pri grajenju znanja.

Pri obravnavi zgodovinskega obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem s pomočjo izbranih vojnih romanov bosta naša cilja torej: a) dijake (na kognitivni ravni) usmeriti v spoznavanje zgodovinskega dogajanja skozi različne vire in

¹ V radikalnem smislu Linda Hutcheon govori o »historiografski metafikciji« (Rodwell, 2013, str. 167), ki z relativizacijo ironizira historični žanr in ga v postmodernističnem smislu dekonstruira.

perspektive in b) skozi osebne pripovedi (na čustveni ravni) doseči, da začutijo pomen zgodovine za sedanost in vzpostavijo odnos do slovenske polpreteklosti.

V nadaljevanju bomo predstavili učni model TILKA (Mikolič, 2016a) za sočasno poučevanje jezika in književnosti pri J1 in J2, ki združuje elemente medkulturne vzgoje in vzgoje za nenasilno komunikacijo, v povezavi z družbeno relevantnimi temami in široko zastavljenimi cilji pa spodbuja tudi medpredmetno povezovanje.

4 **Kako medpredmetna povezava slovenščine in zgodovine**

4.1 **Didaktični model TILKA**

Model temelji na teoretskih spoznanjih komunikacijskega in konstruktivističnega pristopa, teoriji ključnih besed (kulture) in konceptih transakcijske analize, zanj pa so značilne naslednje učne metode in usmeritve:

- poučevanje ob avtentičnih besedilih,
- poučevanje ob literarnih in neliterarnih besedilih,
- poučevanje jezika in književnosti hkrati,
- poučevanje kulture oziroma razpravljanje o aktualnih družbenih problemih (mdr. tudi prepoznavanje ključnih besed kulture),
- prepoznavanje trikotnika moči,
- učenje ustreznih komunikacijskih vzorcev (kultura dialoga oz. kultura nenasilne komunikacije).

Če si podrobneje ogledamo našteje metode, moramo najprej izpostaviti, da v okviru modela sočasni pouk jezika in književnosti sloni na življenjskih primerih in avtentičnem gradivu, umetnostna in neumetnostna besedila pa so lahko nadalje izhodišče za razpravo o aktualnih temah sodobne družbe. Izhajamo iz tem, povezanih s posameznikovim ožjim okoljem, in prehajamo k družbeno relevantnim temam na nacionalni in mednarodni ravni, povezanim z različnimi kulturami. Pri modelu TILKA se torej izpostavi medkulturna razsežnost pouka slovenščine, pri katerem sočasno obravnavamo jezik in literaturo/kulturo z namenom razvijati kritično zavest, v to obravnavo pa vključujemo primerjave z drugimi jeziki in drugimi kulturami, predvsem tistimi, ki so nam v okolju najbližji, tudi v zamejskem prostoru v sosednjih državah.

Cilj hkratnega poučevanja književnosti in jezika je tako doseči sociokulturno pismenost, ki jo razumemo kot sposobnost tvorjenja ustreznih kulturnih pomenov pri branju. Takšen način branja posameznika opolnomoči, socializira, vzgaja, še posebej tudi zato, ker je bralec tako pozoren na elemente različnih jezikov in njihovih zvrsti in različne kulture, etnične in druge družbene skupine, povezane s temi jeziki (Baker, 2006, str. 323–344), s tem pa lahko usvaja tudi vzorce prepričljive in nenasilne komunikacije. Po transakcijski analizi je namreč zreli, odrasli lik zmožen preiščenega pristopa h komunikaciji, za razliko od otroka in starša, ki se pogosto zapletata v konfliktno situacije, kjer si v trikotniku moči izmenjujeta vloge napadalca, žrtve in reševalca, ne da bi zmogla izstopiti iz te škodljive interakcije.

Pri učnem modelu TILKA gre torej za vključevanje medkulturne vzgoje in vzgoje za nenasilno komunikacijo v poučevanje slovenščine. To pomeni, da se skupaj z dijaki odzivamo na potrebe današnje družbe, obenem pa je to tudi za učitelja priložnost za ustvarjalen in družbeno angažiran pristop, kar lahko pri dijakih vzpodbudi motiviran odnos do predmeta (ali več predmetov pri medpredmetnem povezovanju).

Te cilje lahko dosežemo tudi v okviru medpredmetne povezave slovenščine in zgodovine s specifično strukturo učne enote, značilno za učni model TILKA. Vsaka učna enota je razdeljena na štiri korake. V prvem koraku začnemo z obravnavo literarnega besedila in relevantne družbene in zgodovinske teme na način, da izhajamo iz učenčevega izkustvenega polja. Na tak način poskusimo doseči, da učenci do besedila in teme vzpostavijo osebni odnos, čeprav gre za njim časovno oddaljeno zgodovinsko dogajanje. V drugem koraku ta odnos podkrepimo z vstopanjem v besedilo skozi jezik, saj skozi spoznavanje posameznih oblik in pomenov učenci raziskujejo besedilo in sami sooblikujejo sporočilo besedila. Pri tretjem koraku temo še razširimo in poglobimo, tako da dogajanje v literarnem delu osvetlimo z obravnavo zgodovinskega obdobja s poudarki, predvidenimi pri pouku zgodovine. Poleg tega vključujemo še nove, primerjalne vidike, tudi medkulturne vsebine, povezane z zgodovinskim dogajanjem v različnih obdobjih in prostorih. Pri zadnjem, četrtem koraku pa izpeljemo sintezo novega znanja in spoznanj ter mlade usmerimo v nadaljnje zgodovinske in literarne raziskave na področju izpostavljenih teme, v obiskovanje kulturnih ustanov in redno branje leposlovja ter zgodovinske literature. Pri tem je treba poudariti pomembnost raziskovalnega pristopa oz. aktivnosti učencev pri vseh štirih korakih učne enote (Mikolič, 2016a, b; 2022).

4.2 Učne metode za medpredmetno povezavo

Predstavljeni učni model TILKA s predlaganimi metodami torej v prvi fazi navaja premišljen in utemeljen izbor izhodiščnega besedila oz. več besedil, ki bo/bodo podlaga za učno obravnavo. Za medpredmetno povezavo zgodovine in slovenščine bomo v nadaljevanju navedli strategije za učitelje, ki so jih oblikovali Turk, Klein in Dickstein (2007, str. 398–399) za izbor in uporabo literarnih del pri pouku zgodovine oz. družboslovja. Po njihovo učitelj določeno (literarno) delo izbere:

- glede na dobo, v kateri je delo nastalo ali o kateri govori, oz. glede na časovno obdobje, v katerem je postalo priljubljeno (široko sprejeto pri bralski publikii);
- glede na temo (družbena moč, revolucija idr.);
- glede na ključno vprašanje, ki se ga nato različna dela lotevajo različno (npr. Za kaj je vredno umreti?);
- glede na identiteto posameznika ali skupine ljudi (migranti, priseljenci, izseljenci, subkulture, ženske, različne rase itd.);
- učno enoto kreira glede na izbrano delo, npr. vnaprej izbrano kanonsko delo; tovrsten izbor je najbolj primeren za poglobljeno analizo s pristopom natančnega branja (angl. *close reading approach*), kjer se poleg vsebine natančno analizira tudi avtorjev jezik in slog.

Ob tem pojasnjujejo, da gre v fazi izbora literarnega dela pri pouku družboslovnih predmetov najpogosteje za kombinacijo oz. preplet zgornjih strategij.

Literarno delo kot zgodovinski vir navajajo tudi slovenski didaktiki zgodovine (npr. Trškan, 2000; Brodnik, 2010, 2013; Potočnik, 2017), pri čemer Brodnik opozarja, da je treba razlikovati med fantazijskim in zgodovinskim delom (2010, str. 21). Trškan piše o uporabi literarnih del različnih zvrsti, npr. zgodovinskih romanov, novel, pesmi z zgodovinsko vsebino (2000, str. 3), Potočnik pa ob tem poudarja, da naj bo izbrani odlomek iz leposlovnega dela primerne dolžine (krajši) in didaktično uporaben (2017, str. 840). Avtor izpostavlja pozitiven učinek estetskega doživetja branja umetnostnega besedila na motivacijo učencev, ob sugestivnosti literature pa lahko ta obogati njihovo predstavo o dogajanju. Ob tem dodaja, da naj se učitelj pri izboru poslužuje literarnih del pisateljev, ki so med pisanjem dela preučili tedanje zgodovinske razmere (s študijo zgodovinskih virov idr.). Svetuje integracijo besedila

bodisi kot uvod v novo učno enoto, kot snov za učenje ob novih problemskih situacijah ali kot poglobljanje snovi na koncu (prav tam).

Sedaj pa pogledajmo, kako se zgodovinske učne metode lahko vključijo v učni model TILKA pri oblikovanju medpredmetne povezave med slovenščino in zgodovino. Od predstavljenih štirih korakov (faz) učne enote po imenovanem modelu je jezikovno-slogovni analizi besedila (umetnostnega ali neumetnostnega) posvečen drugi korak, ki bi ga pri načrtovanju skupne medpredmetne učne priprave oblikoval predvsem učitelj slovenščine skladno s cilji jezikovnega in književnega pouka. Vsi ostali koraki (pristop k temi/uvodna motivacija, poglobljanje in uporaba teme) pa lahko enakovredno povežejo metode in pristope z obeh predmetnih področij: delo z multimodalnimi in večperspektivnimi viri (ustni in pisni viri, fotografije, slikovno gradivo, dokumentarni ali zgodovinski film, sodobni mediji, splet), delo z arhivskimi viri (npr. listinami, urbarji, pogodbami in akti – v katerem/kakšnem jeziku so napisani in zakaj), terensko delo, samostojno in skupinsko projektno delo, igra vlog in simulacija z refleksijo² (razvijanje komunikacijskih veščin (verbalna in neverbalna komunikacija) in hkrati lažje čustveno vživljanje v situacijo, razumevanje situacije z različnih perspektiv, utrjevanje snovi, razvijanje kritičnega mišljenja), uporaba spleta in digitalnih orodij (IKT) idr.

Tudi Potočnik (2017, str. 837–839) meni, da sodobni pouk zgodovine ne bi smel v celoti potekati v učilnici, pač pa da bi učence morali spodbuditi za samostojno raziskovanje na terenu. To lahko poteka v obliki zgodovinske ekskurzije, kjer učenci opazujejo zgodovinske spomenike in obeležja v naravi, ali pa gre za obisk arhiva, muzeja ali galerije. Ena od učinkovitih metod je tudi delo s praviimi zgodovinskimi viri, ki dajo materialno podlago za razumevanje določene zgodovinske dobe (Potočnik, 2017, str. 837), vendar pa naj ne bodo ti namenjeni zgolj popestritvi in ilustraciji vsebin, kar je bila pogosto šolska praksa, ki se pokaže tudi v sestavi učbenikov, kjer prevladuje avtorsko besedilo pred zgodovinskimi viri (Brodnik, 2010, str. 22). Delo z zgodovinskimi viri kot študijskim gradivom prispeva k razvoju različnih spretnosti in veščin pri dijakih, med drugim »zbiranja in izbiranja, analize, sinteze, kritične presoje vrednosti in uporabnosti informacij in zgodovinskih virov« (UN ZGO, 2008, str. 8), ob tem pa bo snov, ki se jo obravnava na multisenzoričen način, tudi lažje zapomnljiva.

² Razlika med njima je ta, da pri igri vlog navadno učenec prevzame tujo identiteto, pri simulaciji pa obdrži svojo (o namenu in ciljih, načrtovanju, izvedbi in refleksiji pri pouku zgodovine natančno v Brodnik, 2010, str. 45–52).

5 Druga svetovna vojna skozi perspektivo vojnih romanov

Štirje izbrani vojni romani (dva zgodovinska romana, ki pripadata fikcijskemu žanru, in dva avtobiografska romana) imajo na prvi pogled skupno vsaj dvojje: to, da se snovno napajajo iz obdobja druge svetovne vojne, in pa večdesetletno časovno distanco, ki je pretekla od dogodkov do njihove romaneskne obdelave. Pri slednjem se bomo nekoliko ustavili, saj je to dejstvo pomembno, ko nas zanima, kako je neko literarno delo nastalo.

Vojna zgodovina, ne glede na to, ali nanjo gledamo s perspektive zmagovalcev ali poražencev, je vedno polna travmatičnih izkušenj, pa naj bo to spominska izpoved preživelih žrtev ali ovekovečenje herojskih dejanj, zato nemara tudi terja dovoljšen časovni odmik, s katerega je mogoče pogledati nazaj. Jurić Pahor (2004, str. 40) po Freudu to imenuje obdobje *latence*, kjer gre za čas od obdobja trajanja travmatične izkušnje do zakasnele reakcije nanjo, ko spomin počasi privre v posameznikovo zavest. Temu v prid avtorica navaja dejstvo, da se je na prve povojne pozive k sistematičnem zbiranju spominov in dokumentov o taboriščni izkušnji odzval le majhen odstotek preživelih. *Preživetvena strategija* tako žrtev fašizma in nacionalsocializma kot povzročiteljev gorja je bila travmo/spomin potlačiti v nezavedno, da bi zmanjšali bolečino oz. ublažili občutek krivde. Jurić Pahor navaja rezultate reprezentativne empirične študije iz Nemčije, v kateri so ugotovili, »da ena četrtnina druge in tretje povojne generacije ostaja v kulturi aktivnih 'zavračevalcev spomina'«, s čimer se pretekle dogodke relativizira in celo negira (2004, str. 40). Zanimivo bi bilo raziskati tudi vzroke za to. Je pa treba ob tem poudariti, da se v Nemčiji že dolgo javno odkrito govori o obdobju nacizma in se ga osvetljuje z različnih perspektiv. Pahorjeva iz raziskave med preživelimi Slovenci na Koroškem in Primorskem (2001) ugotavlja, da je bilo spominsko gradivo, nastalo šele v 60. in 70. letih 20. stoletja, podvrženo politično-ideološkim težnjam po vzpostavitvi homogenega nacionalnega diskurza, v začetku 80. let pa smo bili nato priča porastu pričevanj, literarnih, umetnostnih in vizualnih reprezentacij taboriščne izkušnje (v Jurić Pahor, 2004, str. 39–40).

V zarisani okvir sodi tudi tržaški pisatelj Boris Pahor, ki je svojo taboriščno izkušnjo v celoti popisal šele v *Nekropoli* leta 1967 (ponatis 2012). Na drugi strani je roman Maje Haderlap *Angel požabe* (2011, ponatis 2014), slovenske pisateljice z avstrijske Koroške, ki je podedovane družinske vojne travme doživljala kot pripadnica druge

povojne generacije, pomenljivo pa je, da je izvornik nastal v nemškem jeziku. V obeh primerih gre za avtobiografsko pisanje, ki s psihološkega vidika čustvenega naboja pisanja ne more biti nevtralnno in se potemtakem neobhodno razlikuje od drugih dveh romanov, pri katerih pisatelja vstopata v historično snov z vidika osebnostne izkušnje neobremenjeno, skozi študijo zgodovinskih virov. Na mestu je vprašanje, zakaj je herojska bitka partizanske enote 1. bataljona Pohorskega odreda tako pozno, šele s Kodričevim romanom *Opoldne zaplešejo škornji* (2011), dobila prvo literarno manifestacijo. Jančarjev roman *To noč sem jo videl* (2010) pa si za snov izposodi nečastni zgodovinski dogodek, nenavadno izginotje (likvidacijo) zakoncev Hribar, ki sodi v tisti koš vojnih zločinov, ki za njih v resnici ni nihče zares odgovarjal. V slednjih dveh primerih ne gre za travmatično izkušnjo posameznika, ampak časovna oddaljenost po eni strani kaže na to, da smo tudi kot družba potrebovali latentno fazo po kolektivni travmi, da smo lahko sprejeli spomin v svojo nacionalno zavest, da smo sprejeli, da ta spomin ni in ne more biti enoznačen in za vse enak in da zato tudi diskurz o vojni ne more biti homogena tvarina. Da pa z generacijami, ki dedujejo spomin prednikov, ta diskurz počasi izgublja ideološki naboj, hkrati pa polpretekle in še prisotna (po)vojna snov ostaja zanimiva in intrigantna za različne umetnostne predelave, tudi fiktivne, pri katerih je zgodovina zgolj matrica, v katero so vstavljene izmišljene osebne usode.

Izbor romaneskne četverice lahko upravičimo tudi z njihovo recepcijo oz. odmevom v slovenskem kulturnem prostoru, z literarnimi nagradami, umetniškimi priredbami in prisotnostjo prevodov na svetovnem knjižnem trgu.³

Pri analizi vojnih romanov bomo opazovali naslednje:

- kako literarna vrsta služi namenu oz. funkciji tvorjenja besedila;
- kako se zeitgeist odraža na motivno-tematski in jezikovni ravni besedil tudi skozi izraze upora;
- kako se skozi motivno-tematsko strukturo, jezik in slog odraža problemska, idejna plast besedila;

³ Roman *Opoldne zaplešejo škornji* (2011) je bil nominiran za kresnika. Roman *To noč sem jo videl* je nedvomno doživel velik uspeh tako pri bralstvu kot kritiki: leta 2010 je prejel kresnika, na Slovenskem je doživel že več kot deset natisov, kritiki pa so ga ob izidu ocenili za eno najboljših literarnih del o Slovencih v času druge svetovne vojne; l. 2021 ga je za gledališče priredil režiser Janez Pipan. Nagrajen je bil tudi v tujini, leta 2014 je prejel francosko nagrado za najboljšo tujo knjigo. Istega leta je bil prav tako v Franciji nominiran še za nagrado femina, leto kasneje za poljsko nagrado angelus ter leta 2017 in 2018 za rusko nagrado Jasna Poljana (beletrina.si). Delo *To noč sem jo videl* s prevodi v šestindvajset jezikov velja za enega najbolj prevajanih slovenskih sodobnih romanov.

- kako je lahko posamezno literarno delo zgodovinski vir za obravnavo zgodovinske snovi.

5.1 *Opoldne zaplešejo škornji*

Po velike bitke nam ni treba daleč v antično mitsko snov, saj jih najdemo tudi v slovenski nacionalni literaturi, denimo pri Prešernu. Pesnik v *Krstu pri Savici* zgodovinsko snov predela in povzdigne v herojsko skladno z romantično poetiko. Tako beremo, kako se poganski bojevnik Črtomir, *najmlajši med junaki, z majhnim tropom* kar šest mesecev zoperstavlja devetkrat večji množici krščanske vojske z Valjahunom na čelu, spopad pa ni boj, je *mesarsko klanje*. Vse prešernovske elemente, razen religioznih motivov boja, najdemo tudi pri Kodriču: tu je nekakšen protagonist mlad partizan Vencelj z revolucionarnimi idejami, ki dosežejo retorični klimaks z *Bajgotsko izjavo* (str. 122), očitna premoč napadalcev in bojevitost partizanske čete, ki rezultira v dveinpolurnem krvavem spopadu med 69 partizani in dvatisočglavo do zob oboroženo nemško vojsko. Posebej povedna je tudi podobnost med osrednjo žensko vlogo, ki motivira odločitve posameznikov in tako determinira potek dogajanja, v liku Bogomile, ki prepriča Črtomira v krst, in v Marjeti, zaradi katere se Vencelj priključi partizanski vojski. Če je Prešernova bitka izmišljena, pa Kodričeva temelji na dokumentiranih historičnih dejstvih. Gre za prvo literarno upodobitev legendarne, skoraj mitske, zadnje pohorske bitke NOB, ki je nastala šele dobrega pol stoletja kasneje.

Avtor Zdenko Kodrič (Ptuj, 1949) je preučil poznana zgodovinska dejstva iz ohranjenih zgodovinskih virov (dokumenti, nemška poročila o poteku boja, imena partizanov, herojske legende) in se v romanu držal historičnega okvira – znano je, da se je bataljon pred božičem 1942. leta premaknil proti Osankarici in si tam naredil tabor. Nemška akcija št. 106 (eksplicitno imenovana tudi v romanu) z 2000 vojaki se je pričela 8. januarja 1943, malo pred 12. uro, in trajala skoraj poltretjo uro, dokler ni padlo vseh 69 partizanov. Medtem ko se pisec drži časovno-prostorskega okvira zgodovinske bitke (zgodba se odvija v krajih Maribor, Ruše, Gradec, Studenci, Pohorje, Oplotnica, Osankarica, Trije žebliji; kratek čas v avstrijskem taborišču pri

Gradcu »Lebensborn Frohnleiten«), pa so imena borcev izmišljena, prav tako pripoved z osebnimi usodami romanesknih oseb.⁴

V romanu *Opoldne zaplešejo škornji* (2011), ki se odvija znotraj poznanega historičnega okvira, pa Kodriča bolj zanimajo osebne, intimne usode posameznikov, ki so v prvi vrsti predstavljeni kot običajni ljudje, daleč od vsakršne herojskosti – v pripovedi se prepletajo ljubezenske, erotične in družbene teme, ki se večidel odvijajo na individualni in manj na kolektivni ravni. V partizanski kolektiv, ki navzven ostaja zvest etičnim vrednotam socializma in komunizma, kot so »tovarištvo, solidarnost, nesebična pomoč, enakost in enakopravnost ter svoboda« (Zupan Sosič, 2013, str. 46), pa posameznik vstopa z vsemi svojimi osebnostnimi, moralnimi slabostmi in šibkostmi, ki se slednjič izrodijo v motivih incesta, perverzije, izdajstva iz koristoljubja, laži, maščevalnosti, samovoljnosti partizanskih voditeljev, v igratih moči, ki načenjajo dostojanstvo šibkejšega, medgeneracijskih sporih idr.

Romaneska zgradba je navzven razdeljena na neoštevilčena poglavja, ki se začnejo z nekajvrstičnim proznim zapisom, nekakšno sliko, ki bralca »porine« v dogajanje. Bralec sledi v glavnem časovno linearni pripovedi v sedanjiskem *tukaj in zdaj*, s tem da se v prvem delu vzporedno odvija več geografsko dislociranih zgodb, ki pojasnijo ključne momente preteklosti literarnih oseb, ki se pozneje skupaj znajdejo v enoti pohorskega bataljona. Tretjeosebni vsevedni pripovedovalec, poznavalec preteklosti in prihodnosti, zaradi sedanjiske pripovedi in zanimanja za podrobnosti, intimna doživetja skozi perspektivo posamezne literarne osebe daje občutek neposredne vključenosti v historični čas:

Vencilj je srečen, ker je njegova velika ljubezen z njim v njegovem domu, ona je videti odsotna, on poln strastnih pričakovanj, kakor demona sredi rajskega vrta, res sta lep par (str. 32).

Mestoma pa se v dogajalni čas vključuje kot prvoosebni komentator, poročevalec, nadredna metafizična entiteta, ki bdi nad potekom dogajanja (to pa se lahko zgodi zato, ker se je vse v resnici že zgodilo in je konec že poznan), a ostaja ideološko nevtralen:

⁴ V nemškem poročilu sta bila po junaških dejanjih posebej izpostavljena dva borca: Alfonz Šarh, ki »se je boril kot lev« in je v bitki padel skupaj s tremi sinovi, Lojzkom (16), Pepčkom (14) in Vančkom (12), in Minka Namestnikova – Sonja, ki se je z ročno bombo vrgla med Nemce in umrla skupaj z njimi (v romanu sta to Kelih s svojimi tremi sinovi in partizanka Zinka). Slutimo lahko podobnost v imenu poveljnika bataljona, komandanta Groge, ki se v romanu imenuje Gregor. Sedem članov Pohorskega bataljona je bilo po vojni razglašeni za narodne heroje.

spet moram posredovati, intervenirati z novim dogodkom, sem na vlaku, ki v budem mrazu šiba proti Avstriji, v vagonih so dojenčki, njihove nemočne in prestrašene mame, otroci in nekaj nezrelih pubertetnikov, ki v enem od vagonov tibo pojejo božično pesem; vlak tibo odpelje v manjše taborišče, iz njega matere in otroke nikoli več (str. 24),

v taboru me borci prepričujejo, da jim do pomladi nihče ne more do živega, vsak ima čas za razmislek o sebi in svoji prihodnosti, najbolj vroči politični aktivisti pa bodo do marca dobili natančna navodila, kako pregnati okupatorja iz dežele (str. 116).

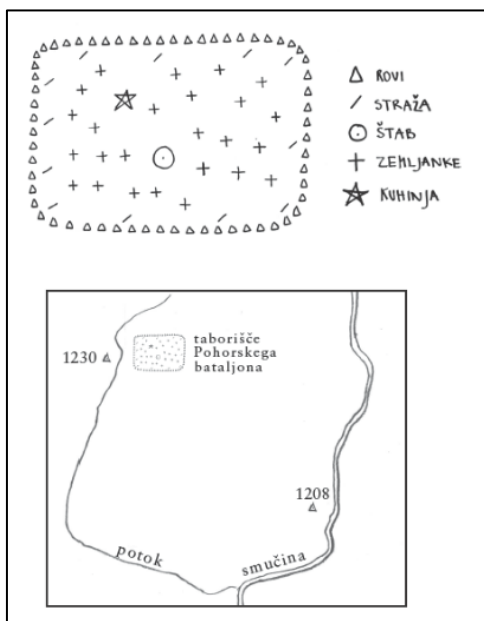
Na jezikovni ravni zaradi pogostosti izstopajo besedne dvojnice, ki pripadajo različnim socialno-funkcijskim zvrstem jezika (npr. *lestev/lojtra*, *frižura/pričeska*, *premolk/inkantacija*), s pomočjo katerih lahko bralec spet občuti avtorjevo prisotnost v tekstu (kot bi se ta ne mogel odločiti za en ali drugi izraz in bi prepustil izbiro bralec).

Med pripovedno fikcijo in dokumentarno podprto historičnostjo pride do presečišča na mestih, kjer avtor v pripoved vključi numerične podatke, ki opisu stvarnosti ali poročanju o dogodku pridajo enciklopedični značaj. Tak primer je opis taborišča na Osankarici (pri Treh žeblih). Rekonstrukcija taborišča je dostopna po nemških popisih, ostanki pa so še danes vidni po spominskih kamnih. Pripovedovalec v romanu v dokumentarnem slogu pojasni izgled partizanskih bivališč (str. 48):

zemljanke so jame v izmerah 8 × 4 × 1,80 m; iz materiala: zemlja, listje, mah, veje, debla; vkopan vhod, preklada nad vhodom, 4 × pograd, mižu, 2 × klop, 1 × petrolejka/luč.

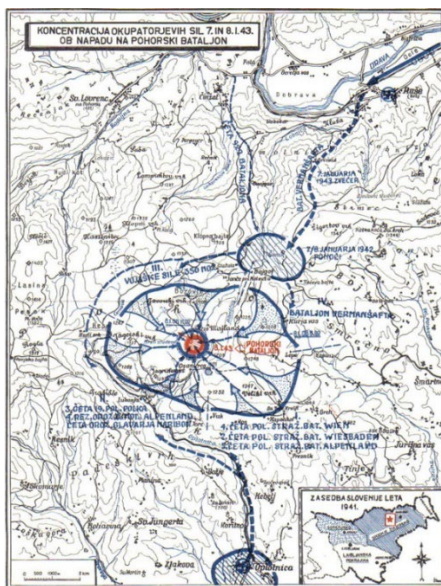
Vizualen prikaz tabora bralec posreduje mlad partizan Figek, ki na cigaretno škatlico nariše položaj in skico tabora. To sicer na koncu preda Nemcem ter prepričan, da si bo zagotovil boljši izid, izda tovariše – dogodek, ki v romanu na videz prevesi težo dogajanja, je plod avtorjeve domišljije in v dokumentih ni izpričan, naj pa bi Nemci (v romanu in v resnici) s svojimi obveščevalnimi akcijami zaznali večjo partizansko aktivnost na tem območju in začeli vojaško ukrepati.⁵ Vključena skica prida občutek o avtentičnosti gradiva, na drugem mestu (str. 109) pa je dodana še slika izvirnega nemškega vojaškega zemljevida.

⁵ Po poročilu generala Roesenerja (18. januar 1943) je Pohorski bataljon od septembra 1942 v štirih mesecih in pol izvršil 105 akcij, šest večjih sabotaj na železnici in industrijskih poslopih ter več kot 330 likvidacij Nemcev in domačih izdajalcev (Drobnik, 1980).

Slika 1: Skica in lega Pohorskega bataljona.

Vir: Kodrič, 2011, str. 96.

Slika 2: Okupatorjeve sile ob napadu na Pohorski bataljon.

Vir: <http://www.hervardi.com/pohorski.php.html>.

Za realistično prozo značilen verističen slog pripovedi se kaže na eni strani v dokumentarnih, fotografsko natančnih opisih vojaškega tabora (zemljanke, štab, kuhinja ...), vojne oprave in orožja (vojaški žargon), na drugi pa v govorici literarnih oseb, pri čemer je njihov jezik socialnozvrstno prilagojen družbenemu statusu in poreklu (jezik meščanov in vaščanov, posamezni pogovorni izrazi, med partizani pogoste kletvice, vulgarizmi, tudi nemški citati idr.).

Pripovedovalec se s poročevalskim slogom izogiba kritičnosti in osebni presoji, pač pa to prepusti literarnim osebam, ko z njihovega zornega kota predstavlja dogajanje. V vojni med domačim in tujim Slovenci niso reagirali enotno, nekateri so se jasno postavili v bran proti okupatorju, tudi za ceno svojega življenja, spet drugi so z njim iz različnih razlogov simpatizirali, sodelovali (t. i. nemškutarji). Tega dvojnega pogleda na okupatorja se zave mlad protagonist Vencelj ob prihodu v Maribor, ko naleti na nemške vojake, ki korakajo pred njim:

Zdi se mi, da so v nobel plaščih. Ganc novih. Ledernatih. Čeprav je na pločniku nekaj snežne brozge, se jim škornji svetijo. Ko jih prebiti, opazi njihove vesele obraze. Prvič jih vidi povsem od bližju, mladi so, kakšno leto starejši od njega, mogoče dve. Četudi prijazni in nasmejani, še smeraj tujci, klinčevi tujci! [...] nihče jih noče videt, čeprav jih vsi gledajo, vsi jih občudujejo, a nihče jim tega noče priznati. Tujec je živi mrtvec in nasilje tujcev je legitimno, če ne pravično. Svojevrstna patologija. (str. 22)

Občuten prezir pred tujcem, sovražnikom (Nemce imenujejo Švabi, vermani, esesovci), ki si jemlje pravico pobijati naše ljudi, se pomeša z občudovanjem podob mladih, urejenih in nasmejanih nemških vojakov. Vencelj te dvojne občutke, ki niso samo njegovi, ampak jih čuti kot kolektivne (*vsii jih občudujejo*), označi za »patologijo«. Prav ta sovražen odnos do tujega v ekstremnih okoliščinah, kot je vojna, lahko doseže najgloblje in najtemnejše razsežnosti človeške nravi. Kmecl o človeški »bestijalnosti« pravi: »Ljudje v vojni pač delujejo kot zveri [...] Za slehernim velikim, heroičnim dejanjem tiči množstvo nasilja, ki ga eni razglašajo za junaštvo, drugi za norost in tretji za podlost« (v Kodrič, 2011, str. 162). V Kodričevem romanu so prizori vojne morije, grozot, razčlovečenja, ki ima v svoji strukturi vprašanje moči in nadvlade močnejšega nad šibkejšim, in posledično izživljanje nad posameznikom, sovražnikom, eksplicitno prisotni – z obeh strani. Tako je denimo naslikana surovost partizanov do mladega Nemca, ovaduha, ki ga imajo zaprtega v bataljonu:

- *Odprti! Ukaže večji kuhar. Njegov čas za večerjo je, obrača oči in napolni pločevinasto skodelo z mlekom, v drugi roki nosi rezine črnega kruha.*

Manjši zviije preprogo, oderne odeje, dvigne deske in se sklomi nad luknjo, halo, švaba, wo bist du, essen und trinken! Se zasmeji. Iz luknje se dvigne razkušana ujetnikova glava – mladenič je še –, oči so polne solz, na bledih licih je nekaj odrgnin, spodnja ustnica je močno otekla, ko stegne roke, pokaže okrvavljene prste in počrnele nohte, na zvpjije kuhar in vrže kruh k njegovim nogam, škodelo vodenelega mleka pa postavi na rob bunkerja, pij, prekleti prasec!

- *Kaj je naredil? tibo vpraša Vencelj.*
- *Kaj? začudeno vpraša večji kuhar. Naše pobija, kaj je naredil. Švaba je, moj in tvoj smrtni sovražnik. A ni to dovolj? (str. 46)*

Odlomek je zanimiv na več ravneh. Pred seboj imamo konfliktno situacijo, ki se jo da ponazoriti z dramskim trikotnikom moči (Karpman, 1968), v katerem vključeni zavzemajo bodisi pozicijo napadalca, žrtve ali reševalca. Večji kuhar je v vlogi napadalca: ukazuje z velelnim naklonom in vzkličnostjo (*Odpri!, na, pij*), šibkejšega naziva z žaljivkami (*prekleti prasec*) in slabšalnimi izrazi (*Švaba*), večerjo ujetniku vrže; v vlogi napadalca, čeprav manj očitno, je tudi njegov pajdaš, ki pokroviteljsko, s posmehom, ki izraža nadvlado, pokliče ujetnika k večerji. V vlogi žrtve zlahka prepoznamo mladega Nemca, objokanega, bledega in ranjenega, v vlogi reševalca pa lahko razumemo Vencelja, ki naivno tiho vpraša, kaj je jetnik naredil, da si je zaslužil tak »tretma«. Ob razumevanju vloge žrtve, v kateri se znajde nekdo, čigar ravnovesje je (zaradi spremenjenih bivanjskih okoliščin, na katere neposredno nima vpliva) porušeno, ugotovimo, da so v resnici vsi štirje liki v poziciji žrtve, obsojeni biti v vojni, prav vsi tvegajo svoje življenje in zelo hitro se lahko pozicije moči zamenjajo. V tej igri se beg marsikomu lahko zdi edina možnost preživetja (na koncu preživi le *Švaba*). V besedni rabi je razvidna apriorna sovražnost do *tujega* (ksenofobija) v znamenju obrambe *svojega*, ki se je v vojni med tovariši v imenu enotnosti in zavezanosti idejam NOB nepreklicno pričakovala. Pri tem je bila prav vojaška govorica, polna slabšalnih izrazov in vulgarizmov za poimenovanje nasprotnika, način za njegovo dehumanizacijo, s katerim so se distancirali od nemoralnosti, krutosti svojega početja oz. so ga skušali minimalizirati.

Na eni strani sovraštvo in prezir do okupatorja, na drugi strani pa partizansko junaštvo, borbenost, enotnost in predanost skupni ideji (mantri) slovenskega narodnoosvobodilnega boja sodijo v bralčev horizont pričakovanj in se pri Kodriču potrdijo v eksplicitnih opisih krvavega boja. Tako se je končalo življenje pogumne partizanke Zinke:

Črnolaska zaokrožji po taboru, se pri smreki ustavi, vrže bombo nazaj čez glavo, pade kot pokošena in se začne plaziti proti vojaku, ki glumi/igra mrtveca. Približa se mu, se ga nalabno dotakne in ko mu obrne hrbet, se vojak dvigne, ji

okrog vratu ovije levico, močno stisne, z desnico pa jo z vso silo boksa v levica. Vsakič ko pade po njej, zakriči. Dekle kmalu izgubi zavest. Vojakova desnica privija kot primež, zraka je vedno manj in tudi bolečina je neznoсна. In dekle omabne. Vojak pa je noče in noče spustiti. Ko mu zmanjka moči za udarce, jo zasuje in vrže v sneg, pobodi njen obraz s težkim škornjem in potem kot deroča voda prihrumijo njegovi tovariši: nanjo planejo kakor volkovi na plašnega ovčjega mladiča: vojak, ki jo je ujel, sname nož s puškeine cevi, se zravna, zamiži in zapiči v nežno telo. In vrela kri špricne v švabske obraze. Nož potem izvleče iz telesa, ga namesti na vrat in ga s kirurško natančnostjo vleče navzdol. Za rezilom ostaja tanka rez na plašču in vojaškem sukniču in debelem puloverju in flanelasti srajci in bombažni majici. Oblačila se razprejo kakor kak poznojesenski cvet, pokaže se koža od vratu do mednožja in – njene roke se sprožijo kakor vzmet. Vojaki se spogledajo in kot bi ukazal, se razbežijo na vse strani. Vojak pa – spet s tistim svojim krvavim bajonetom/ nožem notinven ... (str. 147)

Odlomek je ekspresivna literarna manifestacija na eni strani pretirane in nepotrebne surovosti, ki se izrodi v izživljanje vojaka nad že mrtvim ženskim telesom – bestialnost in perverznost, ki sta motivirani iz maščevanja zaradi njene poteze, vržene bombe, ki je pokosila nekaj njegovih soborcev –, na drugi strani pa je to podoba borke, ki je življenje hrabro pustila na bojišču in je z zadnjim, refleksnim sunkom roke skušala zaščititi svoje dostojanstvo. Odlomki s prikazi boja so napisani v umetniško privzdignjenem slogu, medtem ko uvodne kratke pasaže pred posameznim poglavjem pogosto spominjajo na poročevalski govor. Tako denimo pripovedovalec opiše izkupiček boja in prizorišče:

68 mrtvih in 1 ujet borec v taboru; nemške izgube v boju: policija 16 mrtvih in 15 ranjenih, vojska 1 mrtev in 2 ranjena, vermanšaft 2 mrtva in 3 ranjeni; zaplenjeno orožje: štiri strojnice, 1 brzostrelka, 50 puške, več pištol, več ročnih bomb, naboji:

tabor je podoben templju žalosti, gramoznici trupel, v kateri kralji žrtvujejo živali. Ljudje ležijo drug čez drugega, na samem kot kup krvavih cunj, počez čez debela, na vejah nudi in lasje, na štorih koža, nekeje oko, noga štrli iz zemlje in dlan zapičena v sneg. Eksplozije min in bomb so izkopale luknje, odkrile zemljanke, veje so okleščene, z nekaterih dreves visijo dolgi jeziki svežega lubja, ki se barva v rdeče, snega skorajda ni – in ponsod so trupla, ponsod je kri, rane ženajo, obrazi v smrtnem krču, brazgotine ... (str. 150)

Slikovita je metaforika, s katero pripovedovalec opisuje opustošeno prizorišče po bitki. Kljub temu da nihče od partizanske vojske ni preživel, je vizija (utopične) prihodnosti po vojni ostala zapisana v (izmišljenem) dokumentu z dne 8. januarja 1943, *Bajgotski izjavi* (str. 122), ki jo je malo pred poldnevom usodnega dne Vencelj prebral soborcem. Vencljeva izjava s pozivom k nadaljevanju in zmagoslavnemu zaključku vojne, koncu fašizma in svobodni Sloveniji nekoliko spomni na Prešernovega Črtomira v nagovoru tovarišem pred velikim bojem: »Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi«, Zupan Sosič pa v njej vidi »koherenten zapis etike« in »napoved bodoče organizacije združenih narodov,

ki spodbuja enakost, moralo in spoštovanje med narodi ter skrbi za mir in preživetje sveta« (2013, str. 50). Bi omenjene podobnosti prepoznali tudi dijaki?

Učitelj lahko izroči izjavo mladega partizana Vencelja dijakom v samostojno branje in jih nato povabi v razpravo ob vprašanjih, kot so: katere vrednote prepoznamo v besedilu; koga vse Vencelj imenuje za izdajalca, kakšne besedne izraze uporablja (nevtralne ali pomensko okrepljene, morda ponekod celo pretirava) in zakaj; so njegove ideje glede na situacijo, v kateri so se znašli s tovariši, utopične, so katere od njegovih idej celo vizionarske; ali Venceljev govor spomni na katerega od (slovenskih) literarnih junakov, ki je v govoru bodril tovariše pred bitko; zakaj je pisatelj Kodrič v roman vključil ta »izmišljeni« dokument.

Na portalu RTV Slovenije je dostopna oddaja Knjiga mene briga, v kateri se voditelj o romanu *Opoldne zaplešejo škornji* pogovarja z dvema zgodovinarjema, dr. Marto Verginello in dr. Božom Repetom.⁶ Govora je o vojnih izbirah, komunistih, partizanih in domobrancih, o zgodovinski verodostojnosti v romanu, o ideoloških pogledih na drugo svetovno vojno, o tem, kakšna je bila nemška taktika na Štajerskem in po čem so se štajerske razmere razlikovale med osrednjeslovenskimi, o herojskosti med in po vojni in tudi o tem, zakaj je bila dražgoška bitka toliko bolj odmevna kot pohorska. Učitelj zgodovine lahko predhodno pripravi vprašanja za dijake.

Repe ocenjuje, da približno tretjina romana sledi resničnim zgodovinskim dejstvom, in svetuje vzporedno branje z zgodovinsko knjigo Franceta Filipiča *Poborski bataljon: poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji* (1968). Dijaki se lahko najprej seznanijo z resničnimi podatki, nato pa ob branju romana iščejo podobnosti in razlike.

Učitelja zgodovine in slovenščine lahko organizirata zgodovinsko ekskurzijo o 2. svetovni vojni, ki vključuje:

- obisk Muzeja narodne osvoboditve Maribor in ogled stalne zbirke »Pst! Maribor 1941–1945« (že prej si dijaki lahko ogledajo virtualno zbirko »Ranjeni in bolni« iz časa druge svetovne vojne v Sloveniji);⁷

⁶ Oddaja traja 20 minut in je dostopna na povezavi: <https://365.rtvlo.si/arhiv/knjiga-mene-briga/104904506>.

⁷ Dostopna na povezavi <http://online.fliphtml5.com/mbaxd/gdci/#p=1>.

- kratek pohod na Osankarico (ok. 15 minut), kjer pri Treh žebeljih od 4. julija 1959 stoji spomenik padlim partizanom Pohorskega bataljona. Na kamnitih obeležjih so imena borcev. Večji kamni naj bi simbolizirali zemljanke, manjši pa mesta, kjer so borci izgubili življenje. Učitelj lahko predhodno dijake usmeri, da samostojno raziščejo, kdo je ustvaril spomenik in kaj simbolizira. »Zgodbo« obeležja bodo lahko ponovili ob skulpturi. Dijaki lahko na terenu uporabijo zemljevid iz romana, ki ga je Figeek narisal na cigaretno škatlico, in postavitev kamnitih obeležij primerjajo z narisanim tlorisom bataljona;
- ogled kipa v Velenju, ki je posvečen narodnemu heroju Alfonzu Šarhu Iztoku, borcu Pohorskega bataljona, ki je skupaj s tremi sinovi izgubil življenje v zadnji pohorski bitki (v romanu so to Kelih in njegovi trije sinovi).

Slika 3: Vojno spominsko obeležje na Osankarici; razglednica nastala ok. l. 1980.

Vir: <https://www.kamra.si/mm-elementi/spomenik-padlemu-pohorskemu-bataljonu/>.

5.2 *To noč sem jo videl*

Drago Jančar (Maribor, 1948) v intervjujih o romanu ne skriva, »da je njegova literarna fikcija avtonomna transformacija realnih oseb in dogodkov« (Dolgan, 2011, str. 218) – skrivnostnega umora zakoncev Rada Hribarja in Ksenije Gorup z gradu Strmol. Na koncu romana v *Zahvalah* (str. 149–150) tudi pojasni proces nastajanja

dela, ki ni prva literarna upodobitev omenjenega dogodka. Jančar natančno navede zgodovinske in strokovne vire, iz katerih je črpal informacije, in osebe, ki so mu pri pisanju romana pomagale.

Jančarjev roman *To noč sem jo videl* (2010) je pripovedno dovršeno delo, navzven razdeljeno v pet poglavij – vsako od teh je zaokrožena celota, ki jo pripoveduje drug prvoosebni pripovedovalec, oseba, ki je bila v nekem delu življenja na tak ali drugačen način povezana z Veroniko Zarnik, kot rdeča nit med poglavji pa se pojavlja pretresljiva novica o njeni smrti. Kompozicija posameznega poglavja sicer spominja na novelo, a celotna pripoved po svoji notranji strukturi deluje romaneskno: prepletenost dogajanja (tem in motivov), zaporedje poglavij, skozi katere se dogajanje stopnjuje ob postopnem odkrivanju detajlov, osrednje in stranske osebe, obsežen čas in različni dogajalni prostori.

V pripovedni strukturi je prvostopenjski pripovedovalec (avtor), ki bi usmerjal, vrednotil oz. presojal dogajanje, odsoten, zaradi česar se bralec znajde v vlogi detektiva (Dolgan, 2011, str. 215), ki skozi pripoved vpletenih, »prič« (pet oseb, ki so bile povezane z Veroniko, nobeden od teh pa ni njen mož Leo), postopoma odkriva, kaj se je z zakoncema zgodilo na usodno noč in kdo je kriv za njuno izginotje (usmrtitev). Bralec spozna pet oseb v različni časovno-prostorski dimenziji, to so: srbski oficir Stevo Radovanović, ki se maja 1945 spominja predvojnega ljubezenskega razmerja s poročeno Veroniko, zaradi katerega je propadla njegova obetavna kariera in kmalu tudi zveza; v Ljubljani, maja 1945, ostarela Veronikina mati Josipina, vdova, zaskrbljena premišljuje o skrivnostnem izginotju hčere in zeta; avgusta 1945 se v Münchnu Horst Humbayer, nekdanji nemški oficir in vojaški zdravnik, zaradi prejema pisma, v katerem ga sprašujejo o izginotju zakoncev, spominja, kako je bil med vojno pogosto njun gost na gradu Podgorsko (takrat se je zagledal v Veroniko); okrog leta 1980 spremljamo Joži, nekdanjo gospodinjo zakoncev Zarnik, pri kateri se potrди Horstova domneva, da so zakonca odpeljali partizani, izvemo pa tudi, da je bila graščina po vojni nacionalizirana in predelana v muzej; v 90. letih 20. stoletja pripoveduje še Ivan Jeranek, ki je bil kot mlad fant zaposlen na graščini in se je zaljubil v Veroniko.

Protagonistka Veronika Zarnik je skozi spomine pripovedovalcev prikazana kot navdihujoča, nekoliko nenavadna, celo ekscentrična, emancipirana in fatalna ženska ter izobrazena meščanka, ki je vse fascinirala s svojo prisotnostjo. Dolgan (2011, str.

216) meni, da odsotnost njene prvoosebne pripovedi ni naključna, pač pa da le tako delo doseže potenciran učinek, kot npr. v Smoletovi *Antigoni* (1960). Veronika je s svojim vedenjem prikazana kot upornica proti sistemu – upira se vseprisotni vojni, jo celo zanika. Tako se njenega vedenja spominja nemški zdravnik Horst:

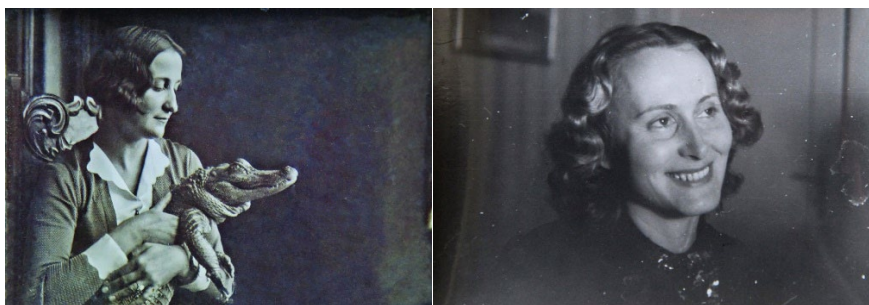
V tistih letih nisem srečal človeka, ki bi bil tako daleč od vojnih dogodkov kakor ona. Konji, vaške poroke, ljubljanski slikarji in pesniki, življenje dekel in kuharic, vse se ji je zdelo pomembnejše od dogodkov, o katerih smo se pogosto razgovorili [...] Teb pogovorov ni marala, običajno je kar odšla od mize, kadar smo začeli s politiko, orožjem in vojno. Še zdaj ne vem, ali se je ob tem dolgočasila ali pa si je našla neki svoj način preživetja sredi nevarnega časa. [...] Morda se je preprosto bala, s tem strašnim časom ni hotela imeti nobenega opravka. (str. 78)

Jančar je v liku Veronike upodobil Ksenijo Hribar, ki je bila v resnici ekscentrična ženska, mestna dama in intelektualka z mnogimi odlikami. Bila je vnukinja Josipa Gorupa pl. Slavinijskega, enega najbogatejših Slovencev vseh časov. Kot na koncu romana avtor pojasni, je črpal podatke tudi iz pričevanj Vilme Mlakar v članku *Spomini na Strmol. Vilma Mlakar, roj. Urh – nekdanja strmolska sobarica* (Cvetek, 2006). Zanimivo bi bilo primerjati Veronikine opise v romanu z dokumentiranimi informacijami o Kseniji, kot jo je doživljala njena sobarica (primerjava zgodovinskega vira z literarnim).

Učitelj lahko organizira skupinsko raziskovalno delo tako, da dijake razdeli v dve skupini: ena bo imela za nalogo v romanu (ali odlomkih) poiskati in izpisati informacije o Veroniki in napisati predstavitev osebe; druga skupina pa bo na spletu poiskala fotografije Ksenije Hribar in različne vire o njenem življenju (eden naj bo članek o spominih strmolske sobarice (Cvetek, 2006, o Kseniji na str. 240–241)). Po opravljenem delu dijaki obeh skupin predstavijo in primerjajo informacije o Veronikini in Ksenijini zunanosti, značaju, hobijih, načinu življenja, izobrazbi idr. Na koncu skušajo oceniti razmerje med fikcijo in dokumentirano resničnostjo v romanu in opišejo svoje doživljanje – jih je morda kakšen podatek presenetil, ker se je izkazal za resničnega? So si predstavljali, da so nekatere ženske pred vojno živele tudi tako?

Pripovedni slog v romanu ni verističen niti dokumentaren, pač pa stilno privzdignjen, metaforičen in ekspresiven. Jezik oseb je enotno stiliziran (redki vulgarizmi so prisotni pri srbskem oficirju Stevu in med partizani). Za eno in drugo stran v vojni so uporabljeni negativni izrazi: za partizane banditi, goščarji, prekucuhi, za Nemce pa vermani. Skozi celoten roman se prepletajo motivi, ki povezujejo

notranjo kompozicijo (spomini na Veroniko, idealizirano žensko bitje; privid Veronike, novica o zločinu, pesmi). Pesmi imajo simbolično povezovalno vlogo. Stevo se spominja Veronike, ki si je v trenutkih otožnosti prepevala slovensko narodno pesem »Nocoj pa, oh, nocoj« z verzi *čez sedem dolgih let, se bova vidla spet*, ki govori o slovesu dekleta od fanta, ki odhaja v boj – kot bi slutila konec njune romance. Veronikina mati Josipina se večkrat spomni na italijansko pesem »La mula de Parenzo«, ki jo nostalgичno odpelje v preteklosti, v desetletja pred vojno, ko je bil njen pokojni mož še z njo.⁸ Kontrast prijetnim spominom so bojni verzi *Ubičemo, zaklačemo, ko sa nama neće*, ki se jih spominja Stevo iz boja, v katerem, kot pravi, so vsi ponoreli in posuroveli.

Slika 4 in 5: Ksenija Hribar s hišnim ljubljencem (1938) in Ksenija Hribar.

Vir: <https://dolcevita.aktualno.si/ksenija-hribar-s-hisnim-ljubljencom-1938/>;
<https://www.slovenskenovice.si/nedeljske-novice/po-obsodbi-so-mu-vzeli-celo-robec/>.

Povojno soočanje s travmatičnimi izkušnjami spremljamo pri treh vojnih veteranih: nemškem zdravniku, srbskem oficirju in partizanu. Vsi trije po vojni v sanjah doživijo privid Veronike, ki je posledica občutka osebne krivde (Stevo zaradi klofute, ki je neobhodno pomenila konec njenega razmerja, Horst zaradi pisma, v katerem je izvedel za sumljivo izginotje zakoncev Zarnik in ga je vrgel v smeti, Jeranek pa zaradi izdaje, ki je motivirala grozljivo likvidacijo zakoncev).

Odlomek v romanu, ki opisuje zaslišanje Veronike in Lea Zarnika v lovski koči usodne januarske noči – za pripoved avtorju datum ni bil pomemben, iz zgodovinskih virov pa izvemo, da je bilo to »sredi hude zime, 3. januarja 1944« (Cvetek, 2006, str. 248) – je eden od redkih tako eksplicitno opisanih dogodkov

⁸ Učitelj lahko na spletu poišče (video)posnetke pesmi (npr. »La mula de Parenzo« v izvedbi istrske pevke Lidije Percan iz l. 1976) in jih predvaja dijakom.

nasilja v romanu, ki prikaže partizansko mučenje. Dogajanje spremljamo z Jerankove perspektive:

Takrat sem tudi jaz zaslišal top udarec po telesu in Zarnikov krik, ki mu je sledilo dolgo stokanje. Zaropotalo je, kot bi nekdo prevrnil stol, koraki sem in tja, sopenje, udarci, telo, ki je butnilo ob steno. Vsa rebra ti bom polomil, je zasoplo govoril Peter, vsa rebra. Zaslišal sem Veronikino blipanje. Prosim, je tibo ječala, pustite ga ... kaj naj pove, kaj naj pove? Bo že kdo utišal to nemško kurbo? je besno govoril komisar Kostja. Kako ga naj izprašamo, če ta baba ves čas javka? Ven jo spravite. Odprla so se vrata in v šibki svetlobi sem videl prevrnjeni stol, s katerega je padel Leo Zarnik. Ležal je ob steni, ob njem je stal Peter in ga vlekel nazaj na sredo prostora. Obraz je imel ves krvav, samo z enim očesom je mežikal, med ustnicami mu je brbotala krvava slina. Drugi vosovec, mlad črnolas fant z zaribanimi rokavi, je zvil Veroniki roke na hrbet in jo sunil skozi vrata. Zastržite jo, je rekel. Najprej bomo opravili s tem gestapovskim vohljačem. Potem pride ona na vrsto. Nekaj časa je razkoračeno stal med vrati. Kaj pa je onemu? je revsknil. Gledal je Primorca, ki je slonel ob drevesu in si zatiskal ušesa. Rabla dušica, ne? je rekel in se obrnil k Janku, pošlji ga dol na stražo, da se ne bo še on uscal. Stopil je ven in si v snegu očistil krvave roke. Sneg si je vrgel tudi v obraz in se z njim pomel, bilo mu je vroče. Potem je šel noter in zaprl vrata. Veronika je stala v snegu in gledala predse. Očistil sem klop pred hišo in vrgel nanjo odejo. Hvaležno me je pogledala. Šele zdaj me je spoznala. Čakal sem, da bo rekla, Ivan, kaj je vse to? Mogoče celo: Ivan, ti si naš, pomagaj. Nič ni rekla, sedla je na klop, ramena so ji drgetala. (str. 137)

Učitelj ali dijak glasno prebere izbrani odlomek. Nato učitelj dijake vodi skozi jezikovno in stilno analizo odlomka, pri čemer ugotavljajo učinek posameznih jezikovnih sredstev (slabšalnih izrazov, vulgarizmov, zvočnega slikanja idr.). Odlomek je poln ekspresivne leksike, ki se ob neposrednem prikazu nasilja jasno odmika od površinskega, nevtralnega in objektivnega prikaza vojne in v bralcu vzbuja odpor, gnus, strah in grozo. To dosega z rabo vulgarizmov (*nemško kurbo, uscal*), slabšalnimi izrazi, ki stopnjujejo intenziteto v smeri krepitve (*revsknil* nam. zadirčno rekel, *javka* nam. toži), slabšalnimi izrazi (*baba, rabla dušica, gestapovski vohljač*), členek v repliki drugega partizana (*da se ne bo še on uscal*) pa doda še eno podrobnost dogajanja v koči, ki je pripovedovalec Jeranek ne zazna. Poseben dramatičen učinek stopnjevanja je v pripovedi osebe, ki se nahaja »za vrati« dogajanja, dosežen tudi z besedami (samostalniki, pridevniki, glagoli oz. glagolniki), ki ustvarjajo zvočne učinke (*top udarec, krik, dolgo stokanje, zaropotalo je, koraki, sopenje, udarci, je butnilo, je zasopel, blipanje, je tibo ječala*) in dialogom, ki mu je Ivan priča.

Odlomek odpira tudi nekatera etična vprašanja izbire, npr.: kakšen je bil motiv za Ivanovo prijavo zakoncev kot izdajalcev in kolaborantov z Nemci (je bilo motivov nemara več); zakaj ni Ivan, ko je videl, na kakšen način poteka zaslišanje, poskusil Veroniki pomagati; ali je v tem trenutku še imel možnost izbire, da bi kakorkoli vplival na izid; so se pripadniki vojaške enote lahko svobodno odločali o svojih

dejanjih ali so bila ta motivirana predvsem na strahu, pričakovanjih skupnosti in vodij; kakšne bi bile posledice, če bi se uprl početju tovarišev.

Tudi Zupan Sosič (2013, str. 51–52) ugotavlja, da kljub temu da avtor pripoved polaga v usta literarne osebe, ravno skozi tovrstne eksplicitne opise grozljivih dejanj diskurz o vojni ne ostaja nevtralen, pač pa obsodi partizansko etiko, ko borce prikaže kot *anarhične bandite, neetične borce, seksualne zavrteže in pervertirane morilce*, ki so sposobni kljub pomanjkanju trdnih dokazov (imeli so le besedo ljubosumnega Ivana) in mimo tega, da sta jim zakonca skrivaj gmotno pomagala s hrano, obleko, celo pisalnim strojem, izvesti tako sprevrženo dejanje. S ciljem izsiljenega priznanja kolaboracije z gestapom so najprej Lea zverinsko mučili in umorili, Veroniko pa so pred tem še brutalno (skupinsko) posilili, po smrti pa ji je vojak polomil noge, da se je trupla lahko čim prej znebil.

Podrobni podatki o usodni noči in poteku dogajanja se v romanu bralcu razkrijejo postopoma in skozi spomine različnih oseb (s perspektive gospodinje Joži izvemo, kako so partizani opustošili grad in odpeljali zakonca neznano kam, Jeranek pa pripoveduje o svojih spominih, čeprav pri mučenju in poboju ni bil neposredno prisoten, in o *post festum* priznanjih njegovih tovarišev, ki so presenetila tudi njega samega).

Resnični zgodovinski dogodek o usmrtitvi zakoncev Hribar je opisan v različnih zgodovinskih virih, ki jih lahko uporabimo kot študijsko gradivo. Njihovo branje in primerjava ponujata možnost, da dijaki spoznajo:

- a) kaj so viri prve in viri druge roke (glede na neposreden/posreden stik z dogodkom/stanjem; več posrednikov lahko pomeni manjšo zanesljivost vira), primarni in sekundarni viri,
- b) kaj so večperspektivni zgodovinski viri (razmerje med objektivnostjo in subjektivnostjo vira; različni pogledi na dogodek, interpretacije, več »resnic«),
- c) kateri zgodovinski vir je bolj verodostojen in zakaj (kdo je avtor, kakšen je slog pisanja – nevtralen/pristranski, objektivnost informacij, razlikovanje med dejstvi in mnenji).⁹

⁹ Več o vključevanju različnih (večperspektivnih) zgodovinskih virov v pouk zgodovine v Brodnik (2010, str. 20–22, 2013, str. 33–45) in Trškan (2000, str. 3–7).

Učitelj za namene projektnega dela najprej zbere različne zgodovinske vire, med katerimi so lahko naslednji: zapisan ustni vir (pričevanje nekdanje strmolke sobarice Vilme Mlakar, pripovedovanje očitvidca), med pisnimi viri pa knjižne vire (Jože Vidic: *Po sledovih črne roke* (1975), ki je dokumentarno-reportažno delo, in kroniko *Občina Cerklje na Gorenjskem med okupacijo in revolucijo: kronika podkervavških vasi* (2004), ki jo je napisal Alojzij Kalinšek in periodiko (iz leta 1944 najdemo novico o smrti Hribarjev v naslednjih časopisih: argentinskem *Duhovno življenje* (Buenos Aires, XI, št. 197, str. 117) in v listu ameriških frančiškanov *Ave Maria* (Lemont, 37, str. 15); oba vira eksplicitno navajata, da so ju ubili partizani; slovenski povojni časopisi so bili do poročanja o dogodku zadržani).

Za primer obravnave vira navajamo odlomek iz Vidicove knjige (1975, str. 107):

4. januarja 1944. leta so partizani vdrli v grad Strmol pri Cerkljah in aretirali Jožeta in Ksenijo Hribar ter učitelja Sagadina iz jahalne šole v Ljubljani. V gradu so bili od sedmih zvečer do tretje ure zjutraj. Zaplenili so več lovske puške s strelivom, več daljnogledov in radijski aparat. [...] Jože Hribar iz gradu Strmol in Stanislav Heinrihar sta bila imenovana v finančni odbor Četniške organizacije na Gorenjskem. Oba sta bila usmrčena.

Na njegovo pisanje se je v londonskem neodvisnem listu *Klic Triglava* 31. 12. 1975 (str. 6) odzval ljubljanski gospodarstvenik Franc Heinrihar, brat omenjenega Stanislava H., ki je korigiral nekatere avtorjeve trditve: npr. Hribarjevo ime, pojasnil je, da brat Stanislav ni bil član nobene četniške organizacije in da se z Radom Hribarjem sploh ni poznal; da pa so tudi njega ubili januarja 1944, kot so partizani zares napadli grad Strmol, ga izropali in zažgali (tudi ta podatek je treba preveriti!) ter ubili Rada Hribarja in ženo.

Učitelj nato spodbudi dijake, da na spletu poiščejo različne članke o Radu in Kseniji Hribar (roj. Gorup), njunem izginotju in likvidaciji, ki so nastali po l. 2000 (ugotovili bodo lahko, da je tisti čas živela še ena Ksenija Hribar (1938–1999), Radova nečakinja, kasneje poznana balerina in koreografinja). Dogodek o sumljivi smrti Hribarjev je ponovno prišel v javnost ob odkritju in analizi posmrtnih ostankov spomladi leta 2015 (o tem so poročali različni časniki, npr. Delo 17. 9. 2015 v članku »DNK potrdil: trupli v Mačah sta graščaka, ki so ju ubili vosovci«).

Učitelj lahko dijakom prepusti tudi prosto iskanje knjižnih in periodičnih publikacij (npr. ob pomoči spletne baze Cobiss; starejša periodika je dostopna na portalu dlib.si) in spletnih virov, pri čemer jih predhodno pripravi na uporabo omenjenih digitalnih baz. S tem dijaki razvijajo tudi digitalne kompetence.

Dijaki ob primerjavi različnih in večperspektivnih virov ugotovijo, da niso vsi viri enako zanesljivi in da ne gre vsakega zapisanega podatka brez preverbe jemati za verodostojnega. V besedilih torej lahko prepoznajo različno mero objektivnosti in različno zanesljivost in verodostojnost navedenih podatkov (pri odločanju o verodostojnosti je treba biti pozoren na to, kdo je avtor, po kakšni metodi je zbiral podatke, ali je vključil različne informante oz. vire iz druge roke, ali navaja mnenja ali dejstva, v kakšnem jeziku je napisano besedilo idr.).

Ob tem želimo opozoriti še na to, da se lahko zdi obravnava težkih tem problematična, vendar se tovrstnim temam ni treba zaradi tega izogibati. Bistveno je, da ima učitelj pred seboj jasno postavljen cilj, do katerega želi z dijaki priti, to je (Brodnik, 2010, str. 43):

Obsodba množičnih povojnih pobojev kot zločina proti človečnosti in obsodba drugih oblik obračuna z nasprotniki v imenu vsakršne ideje, preseganje sovraštva in nasprotij, ki izhajajo iz povojnega dogajanja, spodbujanje pomiritve, sprave in sodelovanja med Slovenci.

Od dijakov se ne pričakuje, da se bodo postavljali v položaj rabsodnikov. Pojasniti jim je treba, da se med 2. svetovno vojno in po njej ni obračunavalo na sodnih procesih, da pa se je sčasoma oblikoval pravni sistem, ki je tudi za nazaj sodil vojnim zločincem. Danes v Haagu na Nizozemskem deluje mednarodno sodišče za vojne zločine. Poudariti velja tudi, da zgodovinsko-etične okoliščine nikakor ne opravičujejo izživljanja, pobijanja, maščevanja, omejevanja svobode, izključevanja iz javnega življenja, prisilnega dela – gre za hudo kršenje človekovih pravic in moralnih vrednot (Konvencija o človekovih pravicah). Vsakršna oblika nasilja in poseganja v človekovo svobodo in dostojanstvo je obsojana vredna. Je pa na NOB vseeno treba gledati tudi skozi njegova prizadevanja za obstanek slovenskega človeka in slovenskega naroda, za ohranitev njegove svobode in nacionalne suverenosti (Brodnik, 2010, str. 44). Poleg tega lahko z dijaki razmišljamo o tem, da človekovo ravnanje v vojni in miru ni primerljivo ter kako in zakaj se človek v ekstremnih situacijah, kakršna je vojna, spremeni.

V obravnavanem romanu avtor opiše povojno soočanje s preteklostjo preživelih akterjev. Partizana Ivana Jeranka še po mnogih letih grize krivda, da so ga pri zakoncih Zarnik »malo polomili«, saj niso imeli zadostnih dokazov o njunem sodelovanju z okupatorjem. Njegova preživetvena strategija je opravičevanje in zanikanje: »Toda razumeti je treba, da smo bili mladi in nori od nenehnih bojev, preganjali so nas kot zveri, kot je tudi rekel tovariš Janko, in smo včasih morali neusmiljeno usekati nazaj. Prav je imel« (str. 146). Kljub negaciji ga v sanjah preganjajo minuli grozljivi dogodki v podobi črnega ptiča, ki kroži nad njegovo glavo, sam pa stoji na skalni pečini (enake sanje so se pojavile po januarski akciji na Podgorskem in ponovno spet ob dogodku mnogo let pozneje, ko je izvedel, da je eden od tovarišev, Bogdan, pijan na glas govoril o tem, kako je leta 1944 truplu mlade ženske polomil noge, da ga je lažje pokopal v zaledenelo zemljo).

Nemškega zdravnika Horsta pa spremlja krivda zaradi nesmiselnega povojnega poboja, ki bi ga lahko preprečil, a ga ni:

Poročnik je ukazal, naj privedejo vse moške iz vasi [...] Bera je bila skromna, ne samo zaradi majhnosti vasi, ampak tudi zato, ker so mlajše moške že zdavnaj odpeljale s seboj različne vojske, ki so hodile tod mimo. Pred še zmeraj razjarjenega poročnika so vojaki prisuvali nekaj prestrašenih starcev. Poročnik je poklical prevajalca in tistim renežem sporočil, da bodo ustreljeni zaradi napada na nemško oboroženo silo. Starci so se tresli, videl sem, da ima eden med njimi mokro hlačnico. Sestavil je eksekucijski vod, izbrani vojaki so se počasi in skoraj nejevoljno razvrščali v strelsko formacijo. Gotovo niso videli v tem nobenega smisla več. Jaž sem sedel v sanitetnem vozilu in od samega nesmisla mi je šlo skoraj na bruhanje. Ne od sočutja, sočutje je ostalo tam nekje v ukrajinskih močvirjih leta enainštirideset, od vesoljnega nesmisla, po katerem bodo zdaj ti stari ljudje sredi pomladnega dne, pod kuliso s soncem obsijanih gora, izgubili svoja življenja. [...] Ves sem se tresel. Ampak ne zaradi tega, kar sem pravkar videl. Zato, ker nisem ničesar rekel. Moral bi zavpiti, da to pa ja hudiča nima nobenega smisla več. Bil sem višji po činu [...] Vendar nisem ničesar storil. Ustrašil sem se. [...] Zaradi tega dogodka se pogosto prebujam. Človeka ne spremljajo stvari, ki jih je storil, ampak tiste, ki jih ni. Ki bi jih mogel ali lahko vsaj poskušal storiti, pa jih ni. (str. 85–87)

Tako čustveno prizadeto opisan dogodek bralca ne more pustiti ravnodušnega, deluje pa v celotni pripovedi kot protiutež, saj zgolj na tem mestu prikaže tudi nemoralno ravnanje okupatorja. Kako pa lahko razumemo nepotrebno, pretirano nasilno dejanje mladega *razjarjenega* nemškega poročnika? Enako kot v partizanskem izživljanju nad zakoncema, preden so ju ubili, je šlo tudi tu za osebno zamero (ranjeni ponos), ki se je skozi igro moči izrodila v nasilje močnejšega nad šibkejšim. V odlomku so prisotna različna čustva (strah, izguba dostojanstva, nejevoljnost vojakov, odpor/gnus, razočaranje nad samim seboj). Horstov občutek krivde, da ni urgiral, ko bi lahko rešil nedolžna življenja, odpira širši razmislek o položaju nekoga,

ki se znajde v vlogi opazovalca nasilja, a iz otopelosti in strahu ne naredi nič. Učitelj lahko situacijo iz odlomka aktualizira in naveže na problematiko medvrstniškega nasilja (vodi razpravo o tem, v kakšnih oblikah vse se pojavlja, spodbudi dijake k razmisleku, kako se v tovrstnih situacijah odzvati, in jih usmeri h konstruktivnim rešitvam).

S psihološkimi motnjami, ki so se kot posledica vojnih travm pojavljale pri slovenskih vojnih veteranih, se je ukvarjal slovenski psihiater Janko Kostnapfel. Napade, podobne epilepsiji, ki so se pojavili ob obujanju spominov na partizanstvo, je poimenoval »jurišantski« napadi (Ivandić, 2005, str. 16). Sicer pa je pri slovenskih vojnih veteranih ugotovil, da sta se kot najpogostejša posledica vojne travme pri njih razvila nevroza in alkoholizem (Kostnapfel, 1997, v Ivandić, 2005, str. 32).

Vojni veteran Ivan se v starosti zave, da je spomin na vojno z leti zbledel. Ostali pa so nekateri nečastni dogodki, ki so se s krivdo vtisnili v zavest, o katerih *zgodovinske knjige molče*:

[V]se se je sčasoma premešalo v splet, ki ni imel datumov in imen hribov in vasi, marsikaj sem pozabil. Sicer pa je vse zapisano v vrsti knjig, ki jih imam na polici v dnevni sobi. Ni vse čisto točno in ni zapisana čisto vsaka stvar, notri ni tiste ženske, ki je nabirala gobe in smo jo ustrelili, ker smo mislili, da je vohunka, ni izdajalca Milana [...] Tega smo potokli, ker nismo smeli streljati, da ne bi izdali svojega položaja. (str. 120–121)

Zdravnik Horst pa je razvil strategijo, po kateri se je zavestno distanciral od spominov:

kar se je zgodilo, se je zgodilo, kar so pokopali bombe in streli, je pokopano. Čeprav so na mesto še pred nekaj meseci padale bombe, je to že preteklost, in vsi, ki smo v tej nesrečni vojni sodelovali, bomo že jutri pretekli ljudje. Jaz sem to že danes, zato ker se nočem spominjati. (str. 65)

Veteranu Ivanu na koncu ostane le še nostalgija ob spominih partizanskega tovarštva, pesmi, kolektivnega preživljanja gorja:

Čez celo steno v dnevni sobi sem dal naslikati gozd in skupino partizanov, ki sedi v poletnem večeru ob tabornem ognju. Janko, moj sin, je debelo pogledal, ko je prišel iz Ljubljane in videl to slikarijo. [...] Kadar sem sam, včasih odprem knjigo, natočim si kozarec vina in sedim med tovariši, ki sedijo ali hodijo po steni, poslušam partizanske pesmi, ki jih imam posnete, in mi je lepo in hudo hkrati, to je tisto, česar moj sin Janko ne bo nikoli razumel, lepo in hudo, oboje hkrati. (str. 121)

Učitelj spodbudi dijake v samostojno raziskovalno delo: doma naj stare starše ali druge starejše sorodnike povprašajo o spominih na svoje otroštvo, mladost in na 2. svetovno vojno (gotovo se spomnijo pripovedi svojih staršev ali starih staršev, ki so vojno izkusili na lastni koži; spet drugi lahko delijo spomine iz časa služenja obveznega vojaškega roka). Morda imajo doma shranjena še kakšna stara pisma, razglednice, knjige oz. se spomnijo vojaških narodnih pesmi in slovenskih vojnih filmov. Dijaki v šolo prinesejo gradivo, ki so ga zbrali, in o njem poročajo ostalim sošolcem. Lahko se zgodi, da bodo ugotovili, da se spomini in pripovedi njihovih sorodnikov razlikujejo po tem, kdo je bil »dober« in kdo »slab«, kdo je imel prav in kdo ne. Z učiteljem zgodovine se dijaki pogovarjajo o tovrstnih večperspektivnih ustnih zgodovinskih virih (pričevanja, zgodbe, legende).

V romanu pa o usodi gradu Strmol kasneje, v 80. letih, izvemo iz pripovedi literarne osebe, nekdanje gospodinje Joži, ki sedaj vnukom s posebno nostalgijo pripoveduje o časih, ki jih je preživela na graščini:

Podgorska graščina pa še zmeraj stoji tam pod zelenim hribom Strmega vrha. Hčerko sem enkrat prosila, naj me z avtom zapelje tja gor. Po vojni je bil tam center za okrevanje. Zdaj je muzej, in ko sva stopili iz muzeja, je skozi vhod ravno prihajala skupina šolarjev. Hoteli sva noter, ampak so ravno zapirali. Tisti gospe ob vhodu, blagajničarki, sem rekla, da sem včasih tukaj delala, rada bi videla, kako je zdaj notri. Rekla je, da jo čakajo otroci in mora domov, naj pridem jutri. Odpeljali sva se. Tudi mene so čakali otroci. Pravzaprav vnuki. Dve punčki in fantek. Včasih jim pripovedujem, kako lepo se je tam živelo. Pokažem jim fotografije s Podgorskega, na eni sem skupaj z gospo Veroniko, obe imava rože v rokah. Nabrali sva jih za vaze zgoraj v jedilnici. S široko odprtimi očmi me poslušajo, ko jim razlagam, kakšno srebrno posodo smo imeli in kako je iz Ljubljane prihajal gospod, ki je igral na klavir. Kako so se na širokih travnikih pod graščino brezskrbno pasli konji. Še bolj kot o konjih pa radi poslušajo zgodbo o majhnem aligatorju, ki ga je nekoč imela mlada gospa, potem pa je v kopalni kadi ugriznil njenega gospoda. Otroci se smejejo in ploskajo s svojimi drobnimi ročicami. Tistega aligatorja so nazadnje nagačili in obesili na steno, da je ob vhodu stražil neprijazne obiskovalce. To zgodbo bočejo zmeraj znova slišati. (str. 105)

Dandanes je del gradu spremenjen v protokolarni objekt in butični hotel. Obiskovalci si v enournem vodenem ogledu lahko ogledajo grajski stolp in razkošne salone in sobe z ohranjeno notranjo opremo iz predvojnih časov. Učitelja slovenščine in zgodovine lahko po obravnavi romana in zgodovinskega obdobja organizirata ekskurzijo z ogledom gradu Strmol.

Slika 6: Grad Strmol danes.

Vir: <https://www.facebook.com/gradstrmol.si>.

5.3 *Nekropola*

Nekropola je avtobiografski roman Borisa Pahorja, ki temelji na avtorjevih izkušnjah iz druge svetovne vojne, predvsem na travmatičnih izkušnjah iz koncentracijskih taborišč. Izšel je leta 1967, a njegov pomen je Evropa prepoznala šele leta 1990 s francoskim prevodom, zatem so ga začeli ceniti v Italiji in Sloveniji, sledili so mu prevodi v še številne druge jezike. Pahorjeva dolgoživost in njegovo razgibano življenje, prepleteno z največjimi zgodovinskimi dogodki 20. stoletja, sta postajala zanimiva po vsej Evropi.

Boris Pahor (1913–2022) je bil veliki slovenski pisatelj in mislec iz Trsta. Leta 1920 je spremljal požig slovenskega Narodnega doma v Trstu, kar se je zarezalo v dušo sedemletnega dečka in tam ostalo za vedno. S pritiski na slovenstvo in slovenski jezik se je srečeval vse dvajsetletno fašistično obdobje v Italiji. Izkušnje fašističnega nasilja so se še množile med drugo svetovno vojno, ko je bil najprej vpoklican v italijansko vojsko in poslan v Libijo. Po kapitulaciji Italije se je septembra 1943 vrnil v Trst in se pridružil Osvobodilni fronti. Potem ko so ga januarja 1944 zajeli domobranci in

ga predali gestapu, je bil kmalu deportiran v eno od nacističnih koncentracijskih taborišč, nato pa je do konca vojne izkusil še mnoga koncentracijska taborišča, med drugimi tudi Dachau in Bergen-Belsen. Posledica njegovega trpljenja v koncentracijskih taboriščih je bila tuberkuloza, ki ga je pripeljala v sanatorij v francoskem zdravilišču, s tem pa tudi do zavedanja o pomenu človečnosti in ljubezni, ki sta ga tam pozdravila. Po vrnitvi v Trst se je poročil z Radoslavo Premrl, sestro slovenskega antifašista in narodnega heroja Janka Premrla – Vojka, s katero je preživel več kot petdeset let. Že v času vojne je vpisal študij književnosti na Univerzi v Padovi in leta 1947 tam diplomiral, kasneje pa je deloval bodisi kot svobodni književnik bodisi kot učitelj italijanske književnosti na Slovenskem učiteljskem Antona Martina Slomška v Trstu, ob tem pa ostajal pisatelj, urednik, angažiran javni delavec. V svojih delih in nastopih je vedno izhajal iz lastnih življenjskih izkušenj in se je izkazoval kot vztrajni zagovornik narodne zavesti, demokratične družbe, deklarirani antifašist in pričevalec o fašističnem nasilju nad Slovenci v Italiji ter trpljenju v nemških koncentracijskih taboriščih. Njegova bogata pisateljska bera, ki šteje številne romane (14) ter več zbirk kratke proze in esejističnih zbirk, je postajala vse bolj zanimiva tudi za prevode. Tako je Boris Pahor eden najbolj prevajanih slovenskih avtorjev, njegova dela so prevedena v francoščino, nemščino, srbohrvaščino, madžarščino, angleščino, španščino, italijanščino, katalonščino, finščino in esperanto. Največkrat je bil preveden roman *Nekropola*, ki govori o pisateljevem življenju v taborišču Natzweiler-Struthof. Za svoja dela, predvsem za roman *Nekropola*, je prejel številne nagrade v Sloveniji, Italiji in na tujem, med drugimi leta 1992 Prešernovo nagrado, leta 2000 srebrni častni znak svobode Republike Slovenije, leta 2013 nagrado Sveta Evrope državljan Evrope, medtem ko je bil 2009 predlagan za Nobelovo nagrado za književnost (Mikolič 2022; Boris Pahor, Wikipedija).

Slika 7: Večja nacistična taborišča v Evropi, januar 1944.

Vir: United States Holocaust Memorial Museum.

Pahor se v romanu *Nekropola* (2009) sprašuje o pomenu spomina, identitete in etičnih vprašanj, povezanih z nečloveškimi razmerami v koncentracijskem taborišču, kjer prevladujeta dehumanizacija in smrt. Roman se začne s pisateljevim obiskom spominskega parka ob koncentracijskem taborišču Natzweiler-Struthof, potem pa popiše, kar je doživel še v taboriščih Dachau, Dora, Harzungen, Bergen-Belsen. Zgodba je avtobiografska, prvoosebna, pri tem avtor prepleta osebne spomine s širšo zgodovinsko sliko, nekaterih dogajanj v taborišču se zave šele ob ponovnem obisku taborišč:

Sprašujem pa se, kakšne podobe si bodo pričarali obiskovalci, ki se zgrinjajo okoli vodnika; samo velike povečave fotografij, ki bi visele v notranjosti barak, bi morebiti z množico obratih krogel, štrlečih ličnic in ključavnicam podobnih čeljusti mogle zbuditi na domišljijem ekranu obiskovalca približno podobo takeratne resničnosti. (str. 11)

Glavni protagonist se sooča s težkim vprašanjem, kako ohraniti človeško dostojanstvo in upanje v takšnih okoliščinah. Takšni so opisi človeških usod v koncentracijskem taborišču, ko postanejo ljudje samo še *mnogoglava gmota, žebrasto mravljišče*.

Vsekaror bi mogel samo celuloid filmske kamere ujeti prerivanje črtastih uniform v tesnem panju zjutraj, ko se spuščajo s trinadstropnih pogradov in se gnetejo v waschraumu, da bi zasegli par cokel s celim platnom, tako da bi se jim obuvalo ne smemalo na snegu, v blatu ali sredi luž. Samo film bi lahko ujel trdo roko, ki potisne, kakor zahteva pravilo o utrjevanju, pod curek balinčasto glavo subca, kateremu bodo, ko bo ukazovalna roka še bolj odločno upognila njegovo hrbtnico, škrtinili loki reber kakor sesušeni kovček iz šibja. Zunaj pa sta medtem jutranji mrak in hlad, da so izhodna vrata ozka odprtina črna brezna, v katero se bo treba vsak čas pognati. In opoldansko mnogoglavo gmoto, ki zavoljo postoterjenega nagona gomazji in se premika in oddaja v ozračje med lesenimi stenami drgetajočo energijo, ki jo sproža prav pričakovanje zajemalke vodenega, a toplega vira energije. In trenutek, ko so obrite glave vse sklonjene nad lesenimi žlicami. Prav takó žebrasto mravljišče, ki se zvečer odpravlja spat, a mora prej zviti v culo svojo rašerino, preden lahko steče v ledenico s slamnjačami; še poprej pa bo vsakdo stopil na stolček, da mu bo tisti, ki drži v levici zamreženo žurnico, pregledal korak. Dlak tako in tako ni, ker jih je že odpravila brivčeva britev, a na konico porajajoče se nove dlake se je mogoče vendar nabodla usja gnida. Tako je obsvetljen penis kakor izpostavljen novemu čiščenju sredi gomazčih teles, ki jim srajca sega do popka, medtem ko glave brez las kdove kakaj spominjajo na bebe. Pa ne, nič ni v klavnem obsvetljevanju koraka tistega spoštovanja, ki je v Pompejih vklesalo znak rodovitnosti nad bišne duri; gre samo za obred, s katerim oblastniki skušajo ograditi svoj strah pred ušmi in pred tifusom. Zavoljo tega je svetloba presentila v gnezdu vrabca, ki je poginil od lakote, preden se je operil, zdaj pa se mrtvo premika v gibih roke, ki izvršuje preiskovalčeva povelja. Res, samo filmska kamera bi lahko verno posnela takšne sekvence, se ustavila na dolgem kablu, šla vzdolž njega do žurnice in do subega koraka, obenem pa ujela obrite glave dvoonožcev, ki se prerivajo, da bi lahko hitro stekli počivat v hladno grobnico. (str. 11–12)

Kljub dehumanizaciji, v kateri človek izgublja svoj smisel, Pahor prikaže, kako se ohranja razločevanje med narodnostmi. Uprava taborišča je namreč taboriščnikom na črtasto obleko narisala kratice glede na državo, iz katere izhajajo, narodno pa se identificirajo tudi taboriščniki sami. Vsak taboriščnik poskrbi najprej za svoje rojake in jim poskuša vrniti nekaj človečnosti. Razvidna je ostra meja med Italijani in ostalimi narodi, ki je prisotna pri vseh taboriščnikih, avtor pa jo doživlja močnejše predvsem zaradi zatiranja Slovencev v Italiji:

/.../ slovenski človek vztrajno trdi, da je Jugoslovan, in tako na najlažji način prepriča okolje, da prisluhne njegovim ugovorom. Seveda se človeku srce in pamet upirata da bi ga v deželi pogina ugnobili kot Italijana, potem ko je od konca prve svetovne vojske italijanska država uničevala njegovo identiteto na domačih tleh. (str. 40)

Tako Pahor poseže v čas dvajsetih let, ko se je v Italiji rojeval fašizem, ki ga je občutila najprej tamkajšnja slovenska skupnost. Čas in prostor v Pahorjevem delu kažejo besede in besedne zveze, ki odražajo življenje v Trstu v času fašizma (*pristanišče, podinjani fašisti, ponosna stavba, silovita grmada* idr.) in življenje v koncentracijskem taborišču med drugo svetovno vojno (*tifus, baraka, taborišče, blokaš* idr.), kar je vse zajeto v spodnjem, nekoliko daljšem odlomku o obdobju tifusa v taborišču:

In tisti dan je prišel doktor Jean prevažovat v naš blok vse, ki smo potrebovali novo obvezo. Seveda se je Jean ob moji dlani nasmehnil, a vseeno jo je povil z novim trakom papirja in mi tako omogočil, da se še naprej igram skrilavnice s svojo usodo. Vendar bi se bilo najino srečanje s tem končalo, če bi bil Jean samo natančen zdravnik in ne tudi tovariško prisrčen sojetnik; obenem pa mi je pomagala, da sem se vzdignil iz anonimnosti, tudi slovenska sposobnost za vživetje v duha tujega jezika. In ne vem, če je ta naša sposobnost znamenje psihološkega bogastva, znamenje notranje razgibanosti in kalejdoskopske mnogostranosti našega duha ali samo možnost čudovite elastičnosti, s katero smo se skozi stoletja obogatili z voljo nenehnega upogibanja in prilagajanja. Vsekakor smo v tem podobni Judom in Ciganom, podobno kakor tidve plemeni se tudi naše skozi zgodovino upira asimilaciji. Zato je naravno, da je bil Jean razigran, čeprav so naju gneče suvale in je notranjost barake zares spominjala na notranjost potujočega ciganskega voza. Ni mu šlo v račun, kako da nisem Italijan, ko pa imam tisto začetnico v rdečem trikotniku. Kljub prerivanju me je obvezoval in me poslušal, ko sem mu razlagal o koncu prve svetovne vojske, o londonskem paktu, o primorski zemlji. To se pravi, da doma govorite po svoje, je rekel. Da, po slovensko. To pomeni, je spet rekel, da razumeš Čeba, Poljaka in Rusa? In čeprav ga je nekdo sunil od zadaj, je Jean mirno obvezoval dalje. Tedaj sem se nasmehnil, kakor da je Jean odkril nekaj, česar se do tistega trenutka nisem zavedel. Zakaj kje je že bil čas, ko sem se od istrskih hrvaških fantov učil njihovega pojočega jezika; tudi afriški pesek je bil že zdavnaj zatonil in tudi dve leti tolmačenja pri ujetih jugoslovanskih častnikih ob Gardskem jezeru sta se bili že izbrisali; nikoli pa mi ni prišlo na misel, da bi mi vse to lahko pomagalo v dvoboju s smrtjo. Jean je bil (tedaj nisem še vedel za njegovo ime) nekako praznično razpoložen, tudi moje francoščine je bil vesel in počasi je sukal obvezo, da je lahko zvedel, kako sem v Padovi opravil dva izpita iz francoskega slovstva, najpogre iz Baudelairovih Fleurs du mal, potlej pa še naslednje leto o njegovih Poèmes en prose. Da, in medtem sva bila zagozdena v gosto zebrazto zmes, da je bilo vse podobno hitremu spovedovanju ali odsekanemu narekovanju oporoke, ko je treba izrabiti sleherni trenutek, preden usta za zmeraj ne umolknejo. Jeana pa je na koncu zanimala še moja nemščina. Leif, norveški zdravnik in šef renierja, barak z bolniki, da namreč obvlada poleg angleščine samo še nemščino. V nemščini mora biti seveda napisano vse, kar je uradno, vse, kar se tiče bolnikov, bolezni in smrti. Kaj bi znal pisati po nemško? je vprašal Jean in šele takrat se mi je posvetilo, da je Jean prešel od prijateljskega zanimanja za neznanega tovariša, ki govori po francosko, na organizacijsko področje. In najbrž se je takrat v meni zbudil utrip, ki se kdaj v človeku razpoči kakor pomladni popek. Ne vem, zdaj si tega ne morem več predstavljati. Tudi na profesorja Kitterja najbrž nisem pomislil, ne na to, kako mi je še bolj temnil koprsko ozračje s svojimi nezgodnimi ocenami pod nemškimi šolskimi nalogami. A zdaj vem, da bi se bil tudi nemščine dobro navadil, če bi se mi ne bila nagonsko upirala; moje tkivo, moje celice so bile vse po vrsti in vse hkrati proti. A po nemško pisati znam, Jean, sem rekel, še posebno, če gre za sodelovanje s tistimi, ki nas skušajo oteti peči! Seveda pa sem že naslednjega dne pozabil na Jeana, ker je privid mrknil prav tako hitro, kakor se je bil hitro prikazal; bil je mehurček, ki se je vzdignil iz blatnega dna osamljenega kala in se razpočil na zelenkasti in negibni površini. Pa tudi nisem verjel, da je mladi Francoz že zdravnik, staval bi bil, da je še študent medicine, ki se s pobožno lažjo skuša pretolči skozi pogubo. Ta pa je bila že tako tesno spojena z našimi bitji, da smo se premikali v nji kakor mesečniki; in kakor mesečnika ne smemo prebuditi takrat, ko lahko trešči v praznino, tako smo v redkih

trenutkih, ko je v nas zabrnela podoba iz živega sveta, tudi mi hitro odslovili skušnjavo, preden bi zavoljo nje zgubili ravnotežje. Zato me sredi zgoščene mase, ki je bila zaprta zavoljo tifusa in je amorfno valovala v baraki kakor v zaprtem zaboju, sedem dni po zdravnikovem obisku ni predramilo klicanje dolge nemške številke. Že v mladih letih so skrtali vse iluzije iz naših zavesti in nas navadili na pričakovanje še korenitejšega, apokaliptičnega zla. Kogar je namreč že kot šolarčka zajel preplah zanikane skupnosti, ki mora brez moči gledati, kako plameni uničujejo njeno gledališče v središču Trsta, temu so bili za zmeraj skazili podobo prihodnosti. Krvavo nebo nad pristaniščem, podivjani fašisti, ki z bencinom polijejo ponosno stavbo in potem rajajo ob siloviti gmadi – vse se je bilo vrisnilo v otrokovo notranjost in jo traumatiziralo. In to je bil šele začetek, ker po tem je tisti deček postal krivec, ne da bi vedel, nad kom ali nad čim se je pregrešil, saj ni mogel dojeti, da ga obsojajo zaradi rabe jezika, v katerem je ljubil starše in začel spoznavati svet. Najbolj pošastno pa je vse skupaj postalo, ko so slovenskim ljudem spremenili imena in priimke, a to ne samo živim, marveč tudi tistim na pokopališčih. No, a ta četrstoletna anulacija je v taboriščem ozračju doživljala svojo ekstremno limbo s tem, da so človeka skeršili na številko. Vendar sem bil kljub številnim valujočim in pregibajočim se plotovom iz belkastih in sinjkastih ert naših uniform, takrat prav jaz tista zveržena vrsta nemških glasov, ki jih je izrekal blokaš in so razburjali globo ozračje. In bilo je, tako sem čutil, kot da nekdo spušča odrešno vrv v globino mojega nemega brezna. In tedaj sem se zavedel sreče ob nenadnem odkritju, da sem obsojeni skupnosti lahko koristen in s tem tudi sam rešen brezimne pogube. (str. 14–17)

Odlomek je pomemben tudi zato, ker opisuje dogodek, ko se prvoosebni pripovedovalec zave, da bo z znanjem svojih jezikov lahko dejaven kot bolničar v upravi taborišča in da se bo s tem delom izognil skoraj gotovi smrti. Bolničar Jean namreč odkrije njegovo znanje več jezikov, kar ga je v resnici rešilo pred kruto smrtjo v krematoriju. Tako se Pahorjev uporniški izraz kaže ravno v občutkih vztrajanja, iznajdljivosti, upanja in celo trenutkih sreče v taborišču.

Roman, ki tako povezuje preteklost s prihodnostjo, nas popelje skozi celotno pisateljevo življenje in razkriva njegovo notranjo pot, občutja izgube in iskanje smisla. Obenem so opisani njegovi odnosi z drugimi zaporniki v taborišču. Roman na tak način ponuja globok vpogled v človeško naravo, njeno krhkost in hkrati upanje, vzdržljivost in vztrajnost:

Kakor zmeraj v življenju, je tudi takrat človek moral vedeti, kaj boče, imeti je moral svoj načrt in moral ga je uresničevati kljub paniki in blaznosti. (str. 58)

Roman *Nekropola* je tako z verodostojno in obenem zelo čustveno izpovedjo ter natančnim opisovanjem taboriščnega trpljenja, vztrajanja pri življenju ter njegove osmislitve postal eno najpomembnejših del slovenske in svetovne literature, ki se ukvarja s tematiko holokavsta, vojne in človeškega trpljenja. Pahor kot eden redkih preživelih povratnikov iz koncentracijskih taborišč občuti kot svoje poslanstvo, da

bralce ozavešča, kako pomembno je ohranjanje spomina na zgodovinske dogodke, da bi se iz njih lahko učili in preprečili ponavljanje podobnih grozot.

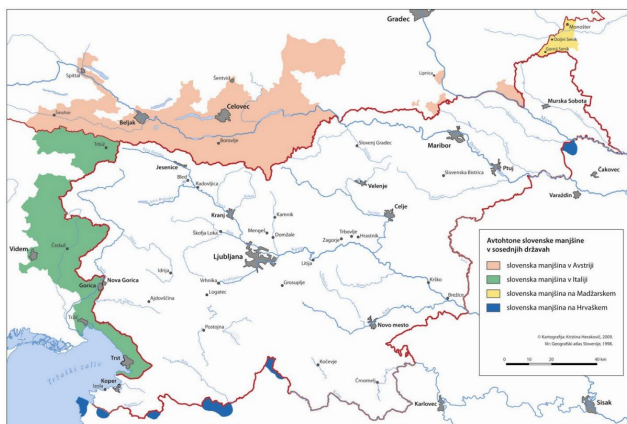
Tudi učitelji v okviru medpredmetne povezave zgodovine in slovenščine pri poglobljanju teme lahko pomagajo ohranjati spomin na nečloveško trpljenje zapornikov v koncentracijskih taboriščih tako, da organizirajo šolsko ekskurzijo v taborišča v Sloveniji in okolici (Begunje, Rižarna v Trstu ...). Pred odhodom na ekskurzijo učitelja slovenščine in zgodovine dijake pripravita na ogled taborišča, tako da poiščejo in preberejo, v razredu in doma, zgodovinske vire o taboriščih. Tako bodo dijaki spoznali točen čas in okoliščine delovanja taborišča, ki ga bodo obiskali, hkrati pa naj si učitelj vzame dovolj časa, da dijake psihološko pripravi na soočanje s spomini na ene največjih človeških grozodejstev. V pogovoru med ekskurzijo in po njej dijaki spoznavajo mučenje in trpljenje taboriščnikov, nehumane odnose v taborišču in razumejo, kako velika človeška vrednota je mir.

Z dijaki si lahko ogledajo tudi dokumentarne filme o življenju Borisa Pahorja, in sicer: *Boris Pahor – Trmasti spomin* (RTV Koper/Capodistria, 2010), *Boris Pahor: portret svobodnega človeka* (Francija, 2016) ali *Boris Pahor: mož, ki je preveč videl* (BBC, 2019). Dijaki doma preberejo katero od biografij Borisa Pahorja, npr. *Nikogaršnji sin – Avtobiografija brez meja* (Cankarjeva založba, 2023). Učitelj dijakom predvaja katerega od posnetih intervjujev z Borisom Pahorjem in jih spodbudi k razmisleku o tem, kaj občudujejo pri tem velikem in dolgo živečem slovenskem pisatelju, ki je preživel več taborišč. Prav tako lahko učitelj dijake usmeri k ogledu celovečernih filmov s taboriščno tematiko, kot je npr. *Življenje je lepo/La vita è bella* (Italija, 1997).

5.4 *Angel pozabe*

Roman *Angel pozabe* je prozni prvenec Maje Haderlap, ki je izšel l. 2011. Kot je sama povedala, ga je napisala v nemščini, da se je lahko odmaknila od boleče snovi, povezane z burno zgodovino 20. stoletja, ki jo je preživljala njena družina na avstrijskem Koroškem. V delno avtobiografskem, delno pa biografskem romanu, v katerem ob svojih lastnih spominih oživlja spomine svoje babice, očeta, mame in drugih bližnjih, se je z rabo svojega drugega jezika lažje izognila obsojanju kogarkoli. Leto dni zatem je roman izšel v slovenskem prevodu Štefana Vevarja. Zaradi

avtobiografskega diskurza je dobro poznati vsaj nekaj informacij o avtorici in njeni poklicni poti ves čas na meji med slovensko in nemško kulturo.

Slika 8: Zamejski Slovenci v sosednjih državah.

Vir: Herakovič (2009, str. 17).

Maja Haderlap je slovensko-avstrijska pisateljica, rojena l. 1961 v Železni Kapli na avstrijskem Koroškem. Po študiju gledaliških ved in germanistike na dunajski univerzi, iz česar je leta 1989 doktorirala, je bila sodelavka in urednica napredne literarne revije »Mladje«, dramaturginja v Mestnem gledališču v Celovcu in nato predavateljica na celovski univerzi. Je avtorica treh pesniških zbirk *Žalike pesmi*, *Bajalice* in *Pesmi/Gedichte*. Za svoja dela je prejela več nagrad. Za *Bajalice* je leta 1989 prejela nagrado Prešernovega sklada, za odlomek iz romana *Angel požabe* je leta 2011 prejela prestižno nagrado Ingeborg Bachman, za roman pa avstrijsko literarno nagrado Rauriser Literaturpreis deželne vlade Salzburga in nagrado Bruna Kreiskega za politično knjigo (Haderlap 2014; Maja Haderlap, Wikipedija).

V hibridnem romanu *Angel požabe* (2011, 2014) se spomini preživelih mešajo z motivi iz vsakdanjega življenja in osebnimi razmišljanji o zgodovini, politiki, jeziku, identiteti. Vodilna tema je prav iskanje lastne identitete prvoosebne pripovedovalke skozi družinski spomin in kolektivni spomin koroških Slovencev, povezan z burnim 20. stoletjem, predvsem 2. svetovno vojno.

Skozi vse delo se tako brez navideznega reda vrstijo različne perspektive na to zgodovinsko dogajanje. Spomin njene babice na čas, ki ga je preživela v taborišču Ravensbrück, je predstavljen kot čas grozot, ki jih mora vnukinja še spoznati, a obenem kot čas, ki lahko mladim razkrije skrivnost preživetja. Tudi tu je v taborišču izpostavljen nacionalni ključ, le da si tu Avstrijke med seboj pomagajo ne glede na etnično pripadnost, kot pove babica, ki je bila nekega dne določena za krematorij:

Spomladi so jo pri nekem apelu odbrali, da gre pod plin. Odbrali za smrt, moj Bog, takrat sem v baraki za tifusnike ležala na slami, pripravljena za transport pod plin, in molila, reče babica. Nenadoma ji je neka Dunajčanka rekla, me Avstrijke moramo držati skupaj! Me Avstrijke moramo držati skupaj! ji je rekla. Ta Dunajčanka je njeno taboriščno številko zamenjala s številko neke umrle. Svetovala ji je, naj se skrrije, zato se je pred transportom zaprla na stranišče, pripoveduje babica, bilo je strašno. Ves čas so butali po njenih vratih. Bilo je nevarno. Tega ne bi več naredila. Od takrat ni več hodila na selekcijske apele in se je v baraki skrila med pograde, se pustila zabarikadirati s škatlami, ki so jih ženskam pošiljali od doma. Zadnje mesece je v lagerju prebila kot mrtva, ilegalno. (str. 95–96)

Prav tako avtorica med babičinim spominjanjem na taboriščni čas položi v njena usta žargonsko besedo, ki jo piše v kurzivu, *zrihtala*, zato da pokaže na njeno iznajdljivost tudi v najtežjih življenjskih pogojih:

Babica nič ne vrže stran, reče oče, celo Hitlerjevo navlako uporablja, dokler se ne uniči. Ah kaj, odvrne babica, zimski plašč, ki ga hrani v tej omari, je na primer nosila samo enkrat in ga nikoli ne bo več oblekla. Odpre omaro in pokaže na temen sivozelen plašč iz volne, ki zložen leži na tleh. Zrihtala sem si ga v Ravensbrücku, reče, in ga odtelej nisem več spustila z oči. Nosila ga je, ko so zapuščali taborišče. Ostal je njen najlepši zimski plašč. Ja, ja, reče oče in se spet obrne k čebelam. Jaz pa si plašč še naprej radovedno ogledujem, preden babica spet zapre omaro in iz kamrice s točilom prinese kozarec medu. Zdi se mi čudno, da je uporabila besedo zrihtala, ki je še nisem slišala iz njenih ust. Očitno ima, pomislim, opraviti s skrivnostno dejavnostjo, ki jo je takrat obdržala pri življenju. (str. 17)

Drugače se s svojimi spomini bori pripovedovalkin oče. Čeprav je, ko je z dvanajstimi leti, ko je šel med partizane, veljal za najmlajšega partizana v okolišju, ga ta uporniška drža ni rešila povojnih travm. Poleg čebelarstva ga prav tesen odnos s hčerjo ohranja pri življenju, čeprav si ga je že želel vzeti ali pa od njega beži z nasiljem in zatekanjem k pijači:

Igramo se partizane, kajti oče nam že spet z glasnim vpitjem in z lovsko puško v roki grozi, da nas bo vse postrlel. Z bratom stečeva navkreber v pobožje in v gozd, počepneva za leskovo grmičevje, se z nevidnim orožjem, uperjenim tja dol, plaziva po obronku gozda in leže v travi opazujeva bišo staršev, preudarjajoč, kdaj bi lahko zapustila krije in spet vstopila v naše sobe. (str. 71)

Očetove travme izhajajo iz vsega hudega, kar je videl in doživel med vojno, morda celo iz občutka, da je med tem, ko so ga policaji zasliševali in preteпали, izdal svojo sovrstnico, družinsko rejenko Mici. Vse to ga vodi do samoobtoževanj in vloge žrtve, saj mu ni nihče nikoli priznal njegovega partizanskega boja (*ponavlja, ničvreden je, še nikoli ni bil česa vreden* (str. 72)), od tod pa ni daleč do nasilne vloge napadalca v odnosu do sebe pri poskusih samomora in do svojih najbližjih. Z njegovim nasilnim odnosom pa je povezano tudi globoko materino nezadovoljstvo, ki očetovih travm ne more razumeti in sprejeti:

Očetove misli se vrtijo okrog smrti. Dojemljiv je za vse, kar uničuje. V stanju največjega raznemanja ali ko pride od Rastočnika, začne fantazirati o umorih, ki so se v našem okolišu zgodili pred vojno, med vojno in po njej. Vpije, da ve, kdo je pred vojno ubil nimfomanko Katarino, ki so jo zabodeno našli v Lepenskem potoku, ve, kdo je ubil Peternela, ko se je po vojni vrnil domov, ve, koga so partizani pospravili v Benetkovem grabnu, kriči, da se čuti ogroženega, da bojo nekega dne ubili tudi njega, in sicer ga bo žena, ki je že vse napletla in skovala, pripravila je tudi že sekiro in lopato, da ga bo po umoru zagrebla. Trdno je prepričan, da je mama kriva za vso njegovo zlovoljnost. Očita ji, da ga ponižuje kot moškega, da ga je izdala in da ob vsaki priložnosti trdi kaj zlaganega. Ne more ga razumeti, s svojim ravnanjem ga spravlja na slab glas, prav nič ne čuti z njim. Očita ji, da kot dninarska hči ni dovolj hvaležna, da se je lahko poročila na kmetijo in se socialno dvignila.

Mama še zdaleč ne čuti z očetom. Kljubovalno in očitajoče ga gleda, ker se čuti nerazumljena in je prizadeta. Daje mu čutiti, da jo je razočaral in da sanja o tem, da bi živela drugačno življenje, da misli, da je s poroko naredila napako. (str. 122)

Vse to določa tudi otroštvo glavne protagonistke, ki se šele med študijem začenja zavedati, kako so družinski spomini povezani z zgodovinskim spominom:

Očetovi klici na pomoč se, odkar študiram, preobražajo v družbene, da, tudi politične. Mislimi začnem v javnih kategorijah. Prepričana sem, da je odnos do preteklosti v tej deželi kriv za to, da so naše družinske zgodbe nekaj tako čudnega in da se godijo v tolikšni zapuščenosti in osami. Skoraj nobene zveze nimajo s sedanostjo. (str. 137)

Tako vzporedno s stisko njihove družine spoznavamo stiske mnogih sorodnikov, sosedov, okoliških ljudi, ki so se morali med vojno in se morajo tudi po vojni odločiti za to ali ono pripadnost, iz česar je jasno razvidna specifika 20. stoletja na avstrijskem Koroškem. V spodnjem odlomku tako avtorica naniza vrsto vprašanj in dvomov, s katerimi se ob koncu vojne vojaki vračajo domov, ne glede na to, ali so se borili na strani poražencev ali zmagovalcev:

Kako se preživeli po koncu vojne vračajo domov? Ilegalno, bežeč iz vseh koncev in krajev celine? Posamič ali v skupinah, pribajajo iz gozdov in taborišč, tavajo domov? Previdno se približajo svojim oropanim, razdejanim in požganim hubam. Še vedno na begu, še zmerom z občutkom, da počnejo nekaj nezakonitega? So zmagovalci ali poraženci? Se spominjajo imen mrtvih ali jih bočejo pozabiti? Najdejo jezik za svojo bolečino, ki bi morala pomeniti zmago, a je samo razdejavanje? Čutijo, da namesto tistega, kar so doživeli, stopajo drugi, ki znajo povezati povezano zgodbo, medtem ko imajo sami na voljo zgolj nekaj raztresenega in razkropljenega. Čutijo, da so med njimi, med preživeli in zmagovalci, tudi poraženci in podrejeni. Čutijo, da morajo brzdati svoje upanje, da ga imajo ravno še toliko, da znese za življenje iz dneva v dan, za kaj več pa ne. (str. 181)

Tudi v tem odlomku sta čas in prostor jasno razvidna. Gre za konec druge svetovne vojne, ko se vračajo domov partizani iz gozdov, vojaki drugih vojsk, preživeli iz taborišč, preseljeni begunci ipd. Naletimo tudi na izraz *hube*, ki je zemljepisno občno ime, značilno za koroško narečje. Očitno ga že pisateljica čuti kot narečno zaznamovanega, saj ga piše s poševno pisavo. Tako že s to jezikovno izbiro lahko začutimo prostor avstrijske Koroške, kjer sta bila vojna in njen konec dodatno boleča tudi zaradi etničnega razkola, saj so bili tamkajšnji slovenski prebivalci, ki so v glavnem podpirali osvobodilno gibanje izpod nacizma, lahko videni kot izdajalci avstrijske domovine. Ta položaj je avtorici očitno omogočil še jasnejše zavedanje, da ni zelo ostre meje med zmago in porazom, zmagovalci in poraženci, obenem to spoznanje presega konkreten čas in prostor in odpira možnost razprave o preseganju razkolov, ki se ohranjajo ali na novo ustvarjajo tudi po koncu katerekoli vojne.

Maja Haderlap v tem odlomku in skozi celoten roman pokaže, kako pomembno se je zavedati zgodovine skozi lastne spomine in spomine drugih, kako pomembno je upoštevati različne resničnosti in občutke, obenem zavračati nasilje, upati in vztrajati pri življenju, ne glede na stran, na kateri si se znašel v burnem toku zgodovine. V tem poudarjanju občutkov (v tem odlomku s ponavljanjem besede *čutijo*) lahko prepoznamo tudi uporniški izraz tako proti toku zgodovine kot proti angelu pozabe: spominjanje je pomembno, pomembno je prisluhniti sebi in drugim in sprejemati različna individualna občutja, kar omogoča zorenje in preživetje posameznika in skupnosti. Tako glavna junakinja in pripovedovalka v romanu *Angel pozabe* dokončno odraste, ko sprejme »sledove preteklosti« in jih pretvori v zgodbo:

Angel pozabe je najbrž pozabil izbrisati iz mojega spomina sledove preteklosti. Vodil me je skozi morje, po katerem so plaval drobi in ostanki. Moje stanke je lučal ob plavajoče črepinje in razbitine, da se tam ranijo, da se nabrusijo. Dokončno je snel podobici angelov znad moje otroške postelje. Nikoli mi ta angel ne bo stopil pred oči. Ne bo se utelesil. Izginil bo v knjigah. Postal bo zgodba. (str. 210)

Te izkušnje in spomine, ki jih spoznajo ob branju romana, lahko dijaki postavijo v realen okvir, tako da поблиže spoznajo življenje koroških Slovencev. Učitelja slovenščine in zgodovine organizirata ekskurzijo na Avstrijsko Koroško po obravnavi romana in po tem, ko sta dijakom predstavila zgodovino in sedanji položaj tamkajšnje slovenske skupnosti. Na ekskurziji dijaki opazujejo vidno dvojezičnost, se srečajo s predstavniki slovenske skupnosti, se pogovarjajo o njihovih spominih in sedanjih problemih, povezanih z javno rabo jezika in drugimi manjšinskimi pravicami.

Učitelja usmerita dijake v raziskovanje manjšinske problematike v njihovem okolju, tako da spoznavajo tam živče avtohtone in priseljene manjšine, njihovo zgodovino in sedanji položaj. Predstavnike manjšin lahko intervjuvajo; pri tem poižejo, kako sprejemajo lastno zgodovino in sedanje stanje ter v kakšnih odnosih so z večinskim prebivalstvom.

Prav tako se učitelja z dijaki pogovarjata o pomenu zgodovinskega spomina nasploh. Dijaki intervjuvajo starše in stare starše o tem, kako gledajo na svojo preteklost, kako in s kakšnimi občutki se spominjajo vojnih obdobij. Pri tem ugotavljajo, ali ljudje enako sproščeno govorimo o lepih in težkih trenutkih iz lastne preteklosti. Tako mladi spoznajo pomen ubesedovanja svojih spominov za osebno rast in preseganje morebitnih travm.

6 Razprava in sklep

Ugotovili smo, da izbrani romani lahko pripomorejo k obravnavi obdobja druge svetovne vojne pri medpredmetni povezavi pouka slovenščine in zgodovine, s tem da služijo kot poglobljanje zgodovinske teme z vpeljavo različnih, tudi večperspektivnih virov, pri katerih dijaki ugotavljajo različno stopnjo zavezanosti resnici med žanrsko različno literaturo. Izbira romanov prikaže, da se pod oznako vojnega romana nahajajo različni žanri, od fikcijskih žanrov zgodovinskega romana, ljubezenskega romana, detektivskega romana, družbenega in kolektivnega romana do avtobiografije in dnevnika. Tako zapisan zgodovinski spomin, bodisi avtorjev lastni bodisi narodni, ki je sčasoma postal del lokalne folklore, je svojevrsten kulturnozgodovinski spomenik in zgodovinski vir, ki ponuja zanimivo gradivo za globlji vpogled v duha tedanjega časa, ob zavedanju, da je meja med fikcijo in resničnostjo včasih zabrisana.

Romani zgodovinski obravnavi dodajo osebno, človeško perspektivo udeležencev vojnega dogajanja in dijakom pomagajo bolje razumeti, kako so (povprečni) ljudje živeli v tistem času. Literarno delo kot didaktični vir lahko za cilj pouka zgodovine služi na različne načine:

- dijaki spoznajo, da je zgodovinski roman lahko vir za preučevanje zgodovinske dobe, ob sočasni primerjavi podatkov iz strokovne literature pa lahko kritično ocenimo njegovo historično zanesljivost/verodostojnost;
- dijaki se seznanijo s položajem slovenskega naroda doma in v zamejstvu skozi usode posameznikov, pričevanja in osebne izkušnje;
- motivi iz romaneskne pripovedi spodbudijo poglobljanje teme z vpeljavo aktualnih družbenih tematik (npr. vloga ženske v (po)vojni družbi in v javnem življenju, psihološke posledice pri vojnih veteranih) ter sprožijo nadaljnje raziskovanje po različnih virih.

Vpeljava vojnih romanov in njihova analiza je k ciljem pouka slovenščine doprinesla:

- bolj poglobljeno razumevanje kulturnozgodovinskih in družbenih okoliščin obdobja druge svetovne vojne;
- razumevanje zakasnelega poveljnega nastajanja (taboriščne) spominske proze in literarnih obdelav zgodovinskih dogodkov;
- spoznavanje različnih pripovednih in slogovnih postopkov in njihovega učinka na bralca;
- razvijanje bralne in jezikovne zmožnosti in komunikacijskih spretnosti ob opazovanju jezikovnih in komunikacijskih vzorcev (nasilna komunikacija, dramski trikotnik in igre moči), opazovanje učinka različne intenzitete jezikovnih izrazov in različnega čustvenega naboja (pragmatična funkcija jezika);
- aktualizacija teme v navezavi na današnjo družbeno problematiko, opredelitev do preteklega časa;
- razmislek o centralni in manjšinski literaturi in položaju Slovencev za mejo.

V Kodričevem in Jančarjevem romanu prav sedanjost kot dogajalni čas, večperspektivna optika, dialoškost in avtentičen jezik pripovedi (*partizanska govorica*, *pesmi*), multimodalnost besedila (zemljevid, skica bataljona) dajejo bralcu občutek

poustvarjene resničnosti, s tem da pripovedni slog in romaneskna zgodba (fabula) razkrivata, da gre za fikcijo.

Oba romana, *Opoldne zaplešejo škornji* in *To noč sem jo videl*, tudi odpirata vprašanje o družbeni vlogi ženske v času NOB in po vojni. Učni načrt zgodovine navaja med ključnimi koncepti tudi gibanje žensk za enakopravnost in njihovo vključevanje v politično življenje ter pridobitev volilne pravice (UN ZGO, 2008, str. 46–47). Pri Jančarju je upodobljena zgodovinska oseba Marija Ksenija Hribar, roj. Gorup pl. Slavinjska (1905–1944), ki je bila emancipirana ženska, daleč od podobe tradicionalne ženske (vozila je avto in bila prva ženska v Jugoslaviji s pilotskim izpitom, sama brez moža je šla na morje, študirala je v Ljubljani in Berlinu, govorila več jezikov, hišnega ljubljenska krokodila je na vrvici sprehajala po ljubljanski promenadi, z (dandyjevskim) možem nista imela otrok, prirejala sta zabave na gradu in sprejemala imenitne goste iz političnih, intelektualnih in umetniških krogov itd.). Pri Kodriču je na podlagi zgodovinskih poročil predstavljena neustrašna in borbena tovarišica Zinka, ki se je z granato v roki vrgla med okupatorsko vojsko. Ženske so v vojaških enotah navadno pomagale pri oskrbi vojske s hrano, obleko in sanitetnim materialom, vključene so bile v obveščevalno dejavnost, socialno in zdravstveno oskrbo, na frontah pa so bile redkost; v slovenskih partizanskih enotah naj bi ženske predstavljale okrog 4 %, z njihovo aktivno udeležbo v oboroženih akcijah proti okupatorju pa se je oblikovala tudi nova vloga ženske kot junakinje. V med- in povojnem obdobju se je tako vloga ženske gospodinje širila na druge družbene ravni, tudi bolj aktivistične. Denimo, ženske so februarja 1942 dobile volilno pravico in (četudi v manjšini) mesto v Slovenskem narodnoosvobodilnem odboru. Ženske organizacije v Jugoslaviji, med njimi Antifašistična fronta žensk Jugoslavije (AFŽ), od začetka leta 1943 samostojna organizacija Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ), ki je bila vključena tako v OF kot v AFŽ, so nastale z namenom politične prevzgoje žensk, da bi postale enakopravne soustvarjalke političnega in družbenega življenja. Izkazalo se je, da se je AFŽ okrepila do te mere, da je začela delovati kot samostojna politična neodvisna organizacija, feministične tendence pa so bile utišane z reorganizacijo, ki jo je izvedla Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), po kateri so morale biti aktivistke in funkcionarke AFŽ in SPŽZ hkrati članice ostalih odborov in partijskih komitejev. So pa ženske v narodnoosvobodilnem gibanju dobile vse večji pomen na vseh področjih, tudi na fronti z orožjem v roki – prav predstava o ženski partizanki naj bi se najmočneje vtisnila v narodni spomin kot simbol spremenjenega družbenega položaja ženske (Jeraj, 2005, str. 82–89).

Za razliko od fikcijskih romanov Kodriča in Jančarja sta Pahorjev roman *Nekropola* in roman Haderlapove *Angel pozabe* avtobiografska romana, pisana v prvi osebi, pri čemer se Pahor naslanja na lastne izkušnje, Haderlap pa bodisi na lastne spomine in spomine svojih bližnjih.

Za oba romana je značilno, da izpostavljata čas 2. svetovne vojne, obenem pa optiko razširita na celotno 20. stoletje. Pri tem so opazne razlike, ki izhajajo iz razlik med časom in prostorom slovenske skupnosti v Italiji in Avstriji med obema vojnoma in med drugo svetovno vojno. Zgodovinski dogodki, kot so koroški plebiscit 1920, kasnejši nacizem v Nemčiji in Avstriji, nasprotja med nemško in slovensko govorečimi ter Vindišarji na avstrijskem Koroškem pred, med vojno in po njej, požig Narodnega doma v Trstu 1920 in že tedanji fašizem ter kasnejše fašistično obdobje v Italiji, so različno zaznamovali slovenski skupnosti v Avstriji in Italiji. Čas in prostor sta tako v obeh romanah prepoznavna, kljub temu da so nekateri dogajalni prostori enaki (npr. taborišča, prostori spomina in razmišljanja) in dogajanje v obeh romanah dvigajo nad lokalni čas in prostor.

Iz zgodovinsko-političnega položaja obeh slovenskih manjšin izhajajo tudi razlike in sorodnosti v izrazih upora in nasploh idejni plasti obeh romanov. Če je lahko Pahor veliko bolj premočrten v obsodbi fašističnega nasilja, Haderlap pušča več prostora za različne perspektive. Pri obeh pa se glavna uporniška ideja skriva v zavračanju nasilja, vztrajanju, preživetju tudi v vojnem času, kasneje pa v ohranjanju spomina, pretvarjanju spomina v besedo, obenem pa v moči, da slišimo, sprejemamo, razumemo različne (zgodovinske) spomine in se prepustimo prihodnosti.

Pomen spominov za sedanost in prihodnost se v obeh romanih pokaže ob obisku nekdanjih taborišč. Tako se Pahorjev roman začne s povojnim, »turističnim« obiskom taborišča, ki pripovedovalcu odpre spomine in nova spoznanja na taboriščno trpljenje, roman Maje Haderlap pa se s pripovedovalkinim obiskom taborišča, kjer je konec vojne dočkala njena babica, zaključi. Ko se ji zatem (v zadnjem odstavku romana) babica pojavi v sanjah, jo pomirjujoče uči »loviti« različne glasove:

Po mnogih letih babica spet vstopi v moje sanje. Nisem je pričakovala in se čutim zasačena. Sedi na gozdni poti za našo bišo in tam iz volne, ki jo je napredla, tke ljakaste baldahine, ki so videti kot drevesa živčnih celic in s katerimi lovi glasove. Reče, da se ji je nekaj glasov že ulovilo v mrežo. Samo potrpeti je treba in ne opustiti upanja. Volneni ljakji so večji od nje. Stopim k njej. Babica mi z roko pokaže, naj bom tibo. Tiše, reče, drugače se nič ne sliši. (str. 211)

Ugotovimo lahko, da ima vsak od štirih obravnavanih zgodovinskih romanov svoje idejno jedro in namen: *Opoldne zaplešejo škornji* Zdenka Kodrič – partizanska borbenost, enotnost in predanost skupni ideji slovenskega narodnoosvobodilnega boja; *To noč sem jo videl* Draga Jančarja – večperspektivna optika v odnosu do tragičnih zgodovinskih dogodkov; *Nekropola* Borisa Pahorja – ohranjanje spomina na zgodovinske dogodke, zato da se prepreči ponavljanje vojnih grozot; *Angel pozabe* Maje Haderlap – pomen zavedanja in ubesedovanja lastnega spomina. Ob tem pa vse štiri romane povezujeta osnovni sporočili, kako pomembno je ohranjati zgodovinski spomin in prisluhniti različnim perspektivam v odnosu do istega dogajanja. To pa sta nenazadnje tudi glavna cilja medpredmetnega pouka zgodovine in slovenskega jezika.

Literatura

- Baer, A. L. (2012). Pairing Books for Learning: The Union of Informational and Fiction. *History Teacher*, 45, 2, 283–296.
- Baker, C. (2006). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (4th ed.). Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Brodnik, V. (2010). *Posodobitve pouka v gimnazijski praksi. Zgodovina*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Brodnik, V. (2013). *Posodobitve pouka v osnovnošolski praksi. Zgodovina*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Cvetek, M. (2006). Spomini na Strmol. Vilma Mlakar, roj. Urh – nekdanja strmolška sobarica. *Kronika*, 2, 233–252.
- Dolgan, M. (2011). Roman kot Pandorina skrinjica. *Primerjalna književnost*, 34, 3, 209–221.
- Drobnik, J. (1980). *Vodnik po transverzali kurirjev in vezistov NOV Slovenije*. Ljubljana.
- Groce, E. in Groce, R. (2005). Authenticating Historical Fiction: Rationale and Process. *Education Research and Perspectives*, 32, 1, 99–119.
- Gros Novak, A. (2009). Medpredmetno povezovanje pri pouku zgodovine. *Zgodovina v šoli*, 3–4, 55–63. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Haderlap, M. (2011, ponatis 2014). *Angel pozabe*. Maribor: Litera.
- Hofman, A. (2011). Folklor med preteklostjo in prihodnostjo. Partizanske pesmi in oblikovanje kanona jugoslovanske folklore. *Traditiones*, 40, 3, 99–112.
- Herakovič, K. (2009). Slovenci v zamejstvu v učnih načrtih in učnih gradivih pri pouku geografije in slovenščine v gimnaziji. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Herz, K. S. (1981). Using Historical Fiction in the History Classroom. Connecticut History. Yale-New Haven Teachers Institute.
- Hinton, K., Suh, Y., Colón-Brown, L. in O'Hearn, M. (2014). Historical Fiction in English and Social Studies Classrooms: Is It a Natural Marriage? *The English Journal*, 103, 3, 22–27.
- Ivandič, D. (2005). Posttravmatska stresna motnja in vojaki. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani.
- Jančar, D. (2010). *To noč sem jo videl*. Ljubljana: Modrijan. Elektronska izdaja, Ljubljana: Beletrina, 2021.
- Jeraj, M. (2005). *Slovenke na prehodu v socializem: Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Jurič Pahor, M. (2004). Neizgubljeni čas. *Razprave in gradivo*, 44, 38–64.
- Karpman, S. (1968). Fairy tales and script drama analysis. *Transactional analysis bulletin*, 7, 26, 39–43.
- Klic Triglav. 31. 12. 1975. London.

- Klinar, M. (2017). Gimnazijski pouk književnosti in zgodovine z vidika medpredmetnega povezovanja. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Kodrič, Z. (2011). *Opoldne zaplešejo škornji*. Ljubljana: Študentska založba. Elektronska izdaja, Ljubljana: Študentska založba, 2013.
- Nekić, A. (2017). Psihosocialna zapuščina druge svetovne vojne. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani.
- Mikolič, V. (2016a). *Ethnic Identity and Intercultural Awareness in Modern Language Teaching: Tilka Model for Ethnic Conflicts Avoidance*. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers.
- Mikolič, V. (2016b). Medkulturno poučevanje jezika in književnosti po modelu TILKA. *Slovenščina v šoli*, 19, 3/4, 2–17.
- Mikolič, V. (2022). *S Tilko v svet jezika. Teoretična izhodišča in praktične smernice za poučevanje slovenščine, drugih in tujih jezikov po učnem modelu Tilka*. Koper, Ljubljana: Annales ZRS, Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Pahor, B. (1967, ponatis 2012). *Nekropola*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Potočnik, D. (2017). Sodobne učne metode pri pouku zgodovine. *Annales. Series historia et sociologia*, 27, 4, 837–850.
- Rodwell, G. (2013). Understanding the Past through Historical Fiction. V: *Whose History?: Engaging History Students through Historical Fiction*, 151–170.
- Roser, L. N., Keehn, S. (2002). Fostering Thought, Talk, and Inquiry: Linking Literature and Social Studies. *The Reading Teacher*, 55, 5, 416–426.
- Trškan, D. (2000). Metoda dela z besedili pri pouku zgodovine. *Zgodovina v šoli*, IX, 3–4, 3–7.
- Turk, D. B., Klein, E., Dickstein, S. (2007). Mingling 'Fact' with 'Fiction': Strategies for Integrating Literature into History and Social Studies Classrooms. *The History Teacher*, 40, 3, 397–406.
- Učni načrt slovenščina za gimnazije (2008).
http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2018/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf
- Učni načrt zgodovina za gimnazije (2008).
http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf
- Vidic, J. (1975). *Po sledovih črne roke*. Ljubljana: Borec.
- Zupan Sosič, A. (2013). Etika partizanov v sodobnem slovenskem romanu. *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Zbornik 49. SSJLK. 46–53.